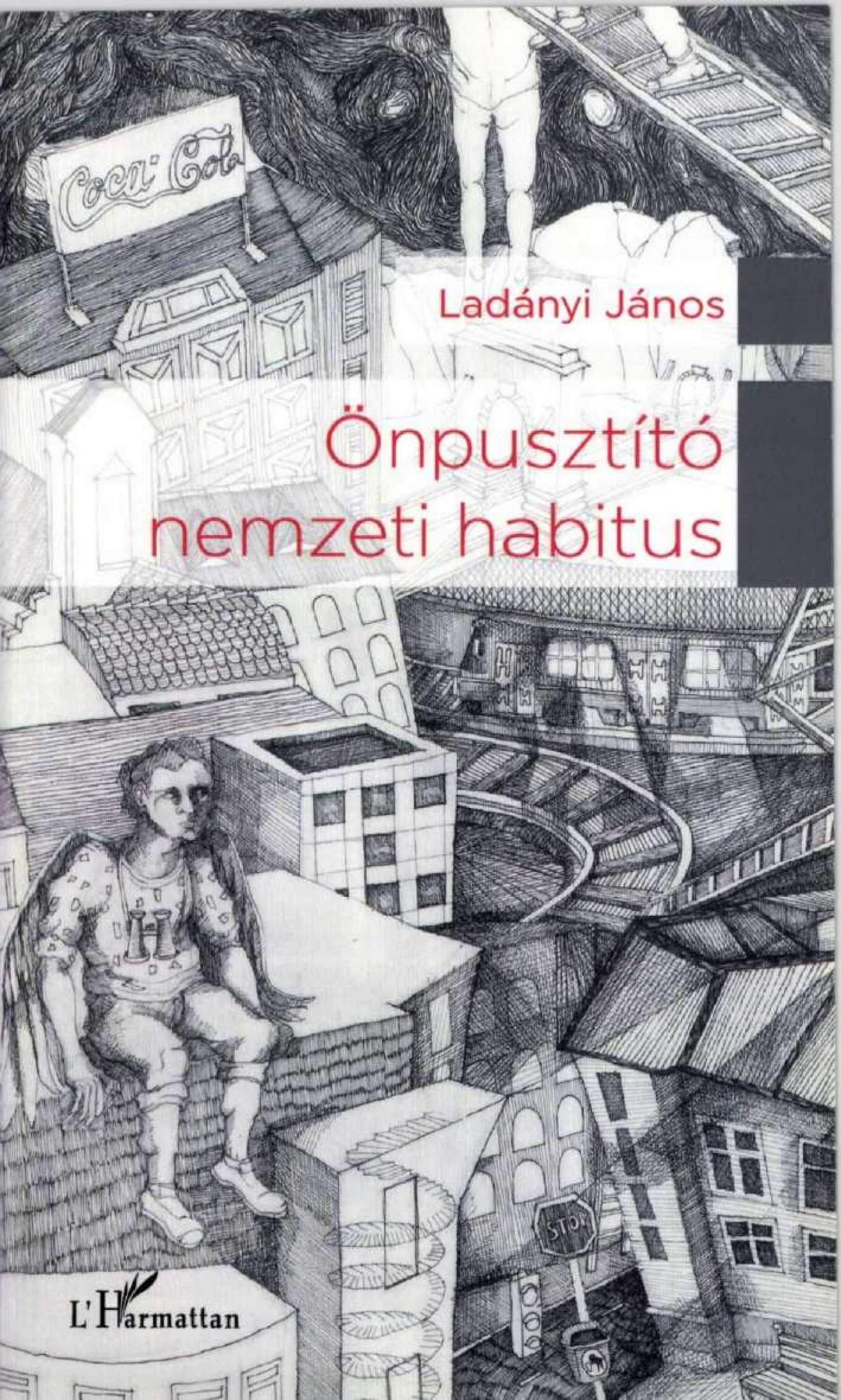

Ladányi János

Önpusztító nemzeti habitus

L'Harmattan

1632

LADÁNYI JÁNOS

Önpusztító nemzeti habitus

LADÁNYI JÁNOS

Önpusztító nemzeti habitus

L'Harmattan

A borítótervet Ladányi András: A Hold elrablása című tusrajzának felhasználásával Kára László készítette.

© L'Harmattan Kiadó, 2015
© Ladányi János, 2015

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél : (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

ISBN 978-963-414-030-6

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16.
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu

Párbeszéd Könyvesbolt
1085 Budapest, Horánszky utca 20.

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia
Korrektor: Bellus Ibolya
A tördelés Kardos Gábor munkája.
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte,
felelős vezető Kecskeméthy Péter.

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás

Ennek a kis kötetnek a témája már évek óta foglalkoztat, a benne megfogalmazott gondolatok többsége – ilyen vagy olyan formában – más, 2008 után keletkezett írásomban fellelhető. Arra voltam és vagyok kíváncsi, hogy mivel magyarázható az önsorsrontó mentalitásoknak és magatartásoknak az a bámulatos stabilitása, amely máig jellemzi több mint százötven év és hét rendszerváltás után a magyarországi történéseket.

Megpróbáltam ellenállni annak a csábításnak, hogy saját fogalomrendszeremet ráerőszakoljam minden fontos társadalmi alrendszer működésének leírására, inkább csak az általam jobban ismert és korábban már elemzett területek vizsgálatára törekedtem.

Könyvem megírásához nagyon sokan nyújtottak segítséget – mindenkit nem tudok név szerint megemlíteni. Mindenekelőtt *Dr. Józan Péter* szerepét kell kiemelnem. Gondolatébresztő könyve nélkül ez az írásom nem készülhetett volna el. Ezenkívül is köszönettel tartozom türelmes és kitartó segítségéért *Szelényi Iván*nak, aki több változatban is elolvasta írásomat. Sokat segített munkámban *Csepeli György, Erős Ferenc, Somlai Péter* és *Vásárhelyi Mária,* akik elolvasták könyvem valamelyik változatát. Végül, kitartó munkájáért, köszönettel tartozom *Róbert Zsófi*nak, aki ezt a könyvemet is szerkesztette.

Budapest, 2015. március 9.

Ladányi János

I.
Szisztematikus önpusztítás és önsorsrontás

Magyarország az öngyilkosságok gyakoriságát tekintve mintegy másfél évszázada tartósan világelső vagy legalábbis ahhoz közeli pozíciót foglal el. Ez a társadalmi tény már önmagában is magyarázatot igényel, és több-kevesebb sikerrel sokan meg is próbálkoztak ezzel. Kevésbé ismert azonban az, hogy ez az előkelő vagy ahhoz igen hasonló pozíció nemcsak az öngyilkosságok, hanem a legkülönbözőbb „devianciákkal" kapcsolatba hozható indikátorok tekintetében is megillet minket.

A trendek persze időről időre változnak, egyik vagy másik mutató tekintetében a tartósan rossz helyzetet hosszabb javuló periódusok váltják fel, de az alaptendencián ez mit sem változtat: Magyarországnak két világháborún, területe csaknem kétharmadának és népessége mintegy felének elvesztésén, legalább hét rendszerváltáson, az Osztrák–Magyar Monarchián, a Horthy-rendszeren, a Rákosi korszakon, a Kádár-féle gulyáskommunizmuson és ezen a most alakuló, új-kapitalista micsodán átívelő időszakot tekintve is sikerült megőriznie ezt a kétes dicsőségű pozíciót. Véleményem szerint ez az a társadalmi tény, ami magyarázatot igényel, de ezzel kapcsolatban eddig inkább csak különböző nemzetkarakterológiai érvelések, szellemes metaforák és

bonmot-k születtek. A tudományos igényű magyarázattal azonban mindmáig adósak vagyunk.

1. Néhány epidemiológiai adat

Ebben a fejezetben tehát három állítást fogalmazok meg:

- Az öngyilkosságok gyakoriságának tekintetében Magyarország mintegy másfél évszázada, tehát gyakorlatilag azóta, hogy ilyen összehasonlító nemzetközi statisztikák egyáltalán készülnek, világelső vagy ahhoz igen közeli pozíciót foglal el.
- Ez a kétes dicsőség, ha nem is ilyen egyértelműen, a legkülönbözőbb önpusztítással kapcsolatba hozható mutatók – a gazdaság fejlettségéhez képest alacsony várható életkor, a születések alacsony száma, a túlzott alkoholfogyasztással, helytelen táplálkozással, stresszes állapottal, orvosi beavatkozással elkerülhető betegségekkel összefüggő halálokok, az abortuszok, a válások magas aránya stb. – tekintetében is az általam áttekinthető legalább hat évtizede megillet minket.
- Mindez annak ellenére igaz, hogy közben a társadalmi-gazdasági körülmények, a politikai feltételek, sőt még az ország területe is gyakran és igen számottevően megváltozott – pedig a szóban forgó betegségek, devianciák és viselkedésmódok gyakoriságát ezekkel az objektív feltételekkel szokták magyarázni.

Mielőtt rátérnénk a különböző magyarázatok bemutatására, tekintsük át az epidemiológiai adatok alakulását!

A téma legkiválóbb hazai szakértője, Dr. Józan Péter könyvében *(Józan, 2008)* a magyarországi adatok elemzésére koncentrál, a nemzetközi összehasonlítások esetében legtöbbször a társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális vonatkozásban Magyarországhoz leginkább hasonló utat bejárt Ausztria, Csehország és Lengyelország adatainak összehasonlítására vállalkozik, és ezeket az adatokat veti össze a leggazdagabb és legfejlettebb jóléti rendszerrel jellemezhető Svédország, valamint a 2004-es bővítés előtti Európai Unió 15 államának átlagadataival. Elemzéseinek a következő összegzését adja:

„A legfontosabb okspecifikus halálozási arányok nemzetközi összehasonlítása azt mutatja, hogy Magyarország népességének mortalitása 1966-ig hasonló volt a másik négy ország populációjának mortalitásához. 1993-ra azonban mindhárom kiemelt haláloki főcsoportban és a négy nozológiai entitásban hazánk halálozási viszonyai voltak a legrosszabbak. Annak ellenére, hogy az 1993 óta eltelt években jelentősen javultak hazánkban a halálozási viszonyok, az összehasonlításba bevont öt ország és az Európai Unió esetében a kiemelt okspecifikus halálozási arányok még 2005-ben is Magyarországon a legmagasabbak. Megjegyzendő, hogy a daganatos és a tüdőrák-halandóság Magyarországon a legmagasabb nemcsak Európában, de az egész világon *(WHO World Health Statistics Annual c. kiadványai)*. Az erőszakos cselekmények okozta halálozások és a halállal végződő öngyilkosságok gyakorisága csak néhány

szovjet utódállamban magasabb, mint nálunk." (*Józan: i. m. 83. old.*)

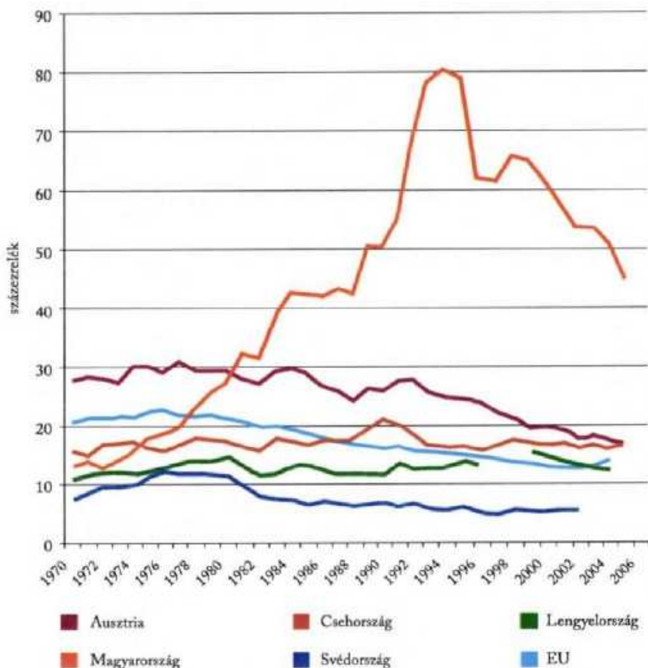
A szerző által követett módszer lényegének megértéséhez fontos tudni, hogy – mint írja – „a halálozási gyakoriságok változását előidéző betegségek és erőszakos cselekmények hátterében lévő *rizikófaktorok* közül nagyobbrészt azokkal foglalkoztam, amelyek kvantifikálhatók, elsősorban a *dohányzással* és az *abuzív alkoholfogyasztással*, érintőlegesen a táplálkozással is. Ezek a kockázati tényezők az életmóddal kapcsolatosak." (*I. m.: 9. old.*)

Elemzései során Józan diszkontinuus epidemiológiai fejlődésről beszél, és három korszakot különböztet meg. „Ezek a születéskor várható élettartam idősora alapján 1948–1966 között a reményteljes kezdet, 1967–1993 között a krónikus kvalifikált epidemiológiai válság[1] és 1994–2006 között a megújulás időszakai. A reményteljes kezdet nagyobbrészt egybeesett a kommunista parancsuralmi rendszer legrosszabb éveivel, midőn az életkörülmények sokat romlottak, és az emberek a félelem légkörében éltek, míg az epidemiológiai válság kialakulásakor az életkörülmények nagymértékben javultak, és a defenzívába szorult diktatúra felpuhult. Ez a tapasztalat ellentmond annak az általánosan elfogadott tételnek, hogy rosszabbodó életkörülmények rontják, javuló

[1] „Epidemiológiai válságnak nevezzük a halálozási viszonyok olyan tartós rosszabbodását, amelynek következtében a születéskor várható élettartam csökken. A krónikus epidemiológiai válság évtizedekig fennálló állapot, kvalifikáltnak akkor nevezzük, ha nem az egész népességet érinti, hanem annak csak egy részét sújtja."

1. ábra

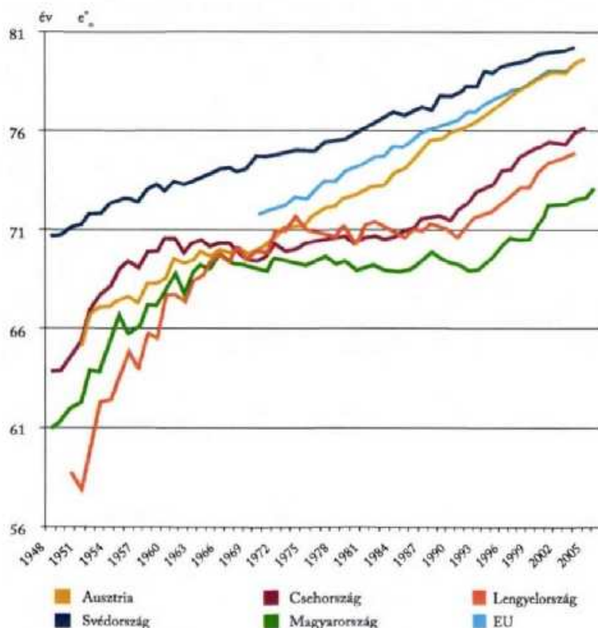
A krónikus májbetegség- és a májcirózis-halandóság néhány európai országban és az Európai Unióban,[a b] 1970-2006[1]

[a] 100 000 lakosra jutó halálozások száma.
[b] Az EVSz „európai népességének kormegoszlásá"-ra standardizálva.
[1] Józan: i. m. 61. old.

2. ábra

A születéskor várható élettartam Magyarországon, Ausztriában, Csehországban, Lengyelországban, Svédországban és az Európai Unióban,[a b] 1948–2006 (össznépesség)[1]

[a] *Az EVSz HFA adatbázis adatai alapján.*
[b] *1970-től. Annak a 15 országnak az átlaga, amelyek már 2004 előtt tagjai voltak az EU-nak.*
[1] *Józan: i. m. 82. old.*

életkörülmények javítják az életkilátásokat. Arra próbáltam válaszolni, mi ennek az *epidemiológiai paradoxonnak* az oka." *(I. m.: 7–8. old.)*

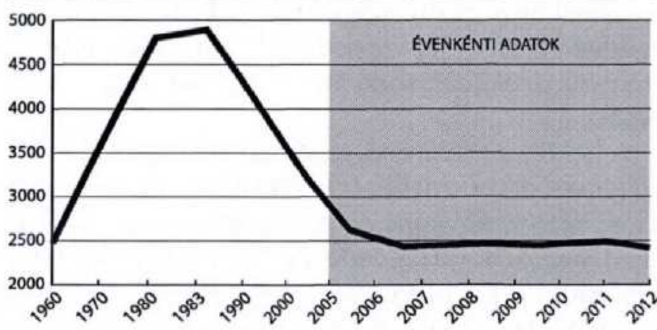
Ez az epidemiológiai paradoxon azonban nem csak az államszocializmusnak tulajdonítható, rendszerspecifikus, hanem nagymértékben magyar sajátosság: „A *krónikus* kvalifikált epidemiológiai válság *magyar* sajátosság volt. A többi szatellitországban is sokat rosszabbodtak a halálozási viszonyok, de nem alakult ki a várható élettartam csökkenését előidéző válság, míg a felbomlott Szovjetunióban, illetve utódállamaiban a krízis hasonlíthatatlanul súlyosabb és általános volt." *(I. m.: 8. old.)* Ez utóbbi alatt az értendő, hogy a felbomlott Szovjetunióban a válság nem csak az önpusztítással (mértéktelen dohányzással és alkoholizmussal, helytelen táplálkozással és nagymértékű stresszel) összefüggésbe hozható halálokokra terjedt ki, hanem a mortalitási arányokat meghatározó halálokok összességét érintette.

A tendencia nemcsak rendszerspecifikus, hanem sajátosan magyar jellegét bizonyítja az is, hogy „az életkilátások csökkenésében kifejezésre jutó krónikus epidemiológiai válság azonban csak Magyarországon alakult ki. Ez a válság *kvalifikált* volt, amennyiben szinte kizárólag a felnőtt férfi népességet sújtotta, és főleg a daganatos, kardiovaszkuláris és májcirrózis-halandóság nagymértékű emelkedésének következménye volt. A hazánkban hozzávetőleg három évtizedig prevalens krónikus epidemiológiai válság rendszerspecifikus volt, de alapvetően más természetű, mint a felbomlott Szovjetunió utódállamaiban nagyobbrészt a rendszerváltozás sokkhullámainak

következtében kifejlődött általános epidemiológiai válság."*(I. m.: 81. old.)*

A magyarországi adatok alakulásának sajátosságát mutatja az is, hogy nálunk jóval szélsőségesebben mozogtak a várható élettartamra vonatkozó adatok, mint a hozzánk nagyjából hasonló teljesítményt nyújtó Csehországban: „Az összegző adatokból az a következtetés vonható le, hogy a magyar teljesítmény lényegében azonos a csehekével, de hazánkban mind a halálozási viszonyok javulása, mind rosszabbodása kiváltképpen nagymértékű volt, míg Csehországban a kedvező, illetve a kedvezőtlen változások kevésbé voltak jelentősek."*(I. m.: 81. old.)*

3. ábra

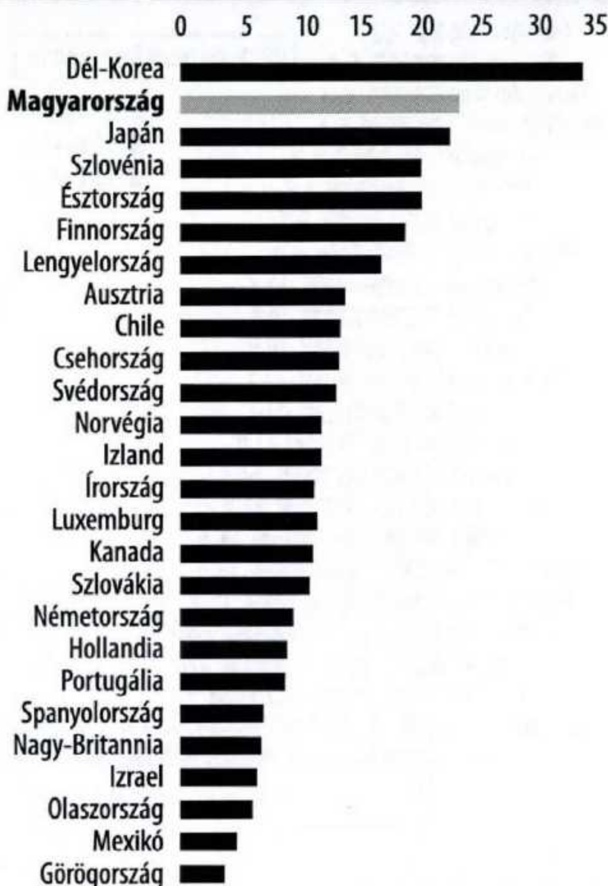
A KSH adatai azt mutatják, hogy több mint húsz évig tartó növekedés után Magyarországon 1983-ban követték el a legtöbb öngyilkosságot (4911), az ezt követő években – döntően annak tulajdoníthatóan, hogy világszerte jelentős előrelépés történt a pszichiátriai betegek, különösen a depressziósok kezelése terén – folyamatosan esett vissza az évenként

4. ábra

Forrás: Eurostat, Heti Világgazdaság, 2013. február 23.

5. ábra

Forrás: OECD, Heti Világgazdaság, 2013. május 25.

regisztrált öngyilkosságok száma, és 2005-ben már csak 2621 volt, majd 2006-2007-re valamivel 2550 alá csökkent. Azóta viszont lényegében stagnál ez a szám. A százezer főre jutó öngyilkosságok arányát tekintve Magyarország még mindig a világ élmezőnyéhez tartozik, és Dél-Korea, Kazahsztán, Belorusszia, Litvánia és Guyana mellett ma is a legmagasabb öngyilkossági aránnyal jellemezhető országok között van.

2. Nemzetkarakterológiai érvelések és bonmot-k

Korábbi írásomban (*Ladányi, 2010*) már idéztem néhányat a nemzetkarakterológiai magyarázatok közül. Széchenyi lelki és fizikai restségről, Babits pedig a körülményekkel adekvát választás állandó halasztásáról beszélt. Karácsony Sándor az Ázsiából magunkkal hozott időfelfogással, amelyben nincs cselekvő, csak szenvedő, sült galambra várással és széthúzásra való hajlammal, a kooperativitás és a bizalom hiányával érvelt. Koestler „egzotikus Magyarországról" írt, „kis népről.., amelynek Európában egyedül nincs faj- és nyelvrokona, amely így a legmagányosabb ezen a földrészen", majd levonta következtetést: „Magyarnak lenni kollektív neurózis." Ki ne ismerné a „sírva vigadó" magyar pesszimizmus, a „panaszkultúrában" egészen kiválót alkotó nemzet sztereotípiáját, a kivagyiság és az önfeladás között vergődő nép képét, vagy Bibó „eltorzult nemzeti alkattal", „zsákutcás történelmi fejlődésünkkel" kapcsolatos fejtegetéseit? Müller Péter egyenesen azt állítja, hogy „A magyar nép tudattalanját gyönyörűen fejezi ki a

Himnusz szövege: Istent okolja mindenért. Mi már a jövőt is megbűnhődtük – s Ő mégis büntet bennünket. Népét és önmagát a szerző mindenben vétlennek tartja. Egy igazságtalan Istenhez könyörög – s ezt könnyezve énekeljük, úgymond »hívő lélekkel«. Ilyet egy Shakespeare-hős, mondjuk egy Lear király, csak akkor érez s mond ki, amikor már a téboly előszelét érzi. Bele is őrül – az önismeret teljes hiányába."

Nem kedvelem a hamis aktualizálást, a régi szövegek mögüli olcsó kikacsintgatást. Soha sem éltem ilyesmivel. Most azonban mégsem tudom megállni, hogy ide ne másoljam Ady híres újságcikkének egy hosszabb részletét. Mert Ady zsenialitásán kívül talán más oka is lehet annak, hogy ezek a szavak – belegondolni is szörnyű, hogy több mint egy évszázad után! – ma megint ennyire aktuálisak.

ADY ENDRE:
ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA

„[...] Komp-ország, Komp-ország, Komp-ország: legképességesebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza.

Miért hazudták, hogy a komp – híd, – óh Potemkin, te kenetes kezű szent ember, te csak Katalin cárnőt csaltad meg.

Ideálisták és gonosztevők összeálltak, álság levegő-köveiből várakat csináltak, teleujjongták a világot, hogy a Kárpátok alatt kiépült Európa.

A Nyugattal szórványosan már régen elmátkázódtak itt lelkek, Magyarország durva ember-matériájából már kicsillant egy sereg differenciálódásra érett és alkalmas

molekula. A nagy Humbug nem Európának ártott meg, a hazugságot itthon hitték el. Miért hazudtak már az apáinknak, és miért adták a hazugságot tovább? Mi nekünk váltig azt mondták, hogy itt Európa van, kultúréletre készültünk, s megfeszített idegekkel rángattuk magunkat egyre előbbre.

Közben zuhanások történtek, a Grünwald Bélák és a Péterfy Jenők menekültek, mihelyst tisztán láttak. Ki tudja, hányan és kik voltak ők, ki tudja, hányan jártak még rosszabbul, a többsége a szerencsétlen kiváltaknak csak vergődött. A nagy Humbugot meg nem ismerte, a nagy valóságba bele nem borzadt.

Bulgária nem csinál Ripeket a fiaiból, nem hiteti el velük, hogy ő kultúrállam. A plojesti oláh az ő naglángú fiát elküldi szépen franciának, a szerb iskola nem tanítja, hogy a szerb géniusz ormain jár a kultúrának.

Minket kergettek előre, nem volt szabad hátranézni, meglátni, honnan megyünk robogva. Meglátni, hogy néhány Fáraóé ez az ország, hogy szennyes állati életben tartják a milliókat. A Fáraók azt akarták, hogy legyenek itt gúlák és piramisok. Vérét és idegét hordja össze néhány vak bolond: hivalkodjanak majd vele ők.

Tízezer ember előreszaladt, Európaivá vált idegben, vérben, gondolatban, kínban, szomjúságban. Egy túlfejlődött embertípus termett itt, mely előttefut a magyar társadalomnak száz esztendővel legalább. Ezek a szent kengyelfutók nem is álmodták, hogy sarkukban százezrek nincsenek.

Íme egyszerre zúgás, a kendőzött Ázsia lemossa az arcát, szája bugyborékol, s kiárasztja folyóit, melyeknek áradata szörnyűséges, mint a Jankcekiángé.

Turulok kerengnek a levegőbe, nyílzáport lőnek a Nap felé, támadásra készülnek a magyarok. Hányadikra, mióta a betűtanító olasz papokat koncolták?

Nagy vagy én népem, nagy vagy én népem: ezer éve élsz folytonos harcban Európával, csapatokat gyűjtöttél közben, holott véreztél. De a gondolatot nem engedted győzedelmeskedni gyermekeid koponyáin, úgy élsz Európa közepén, mint eleven tiltakozás az állati élet megszűzietlenítése ellen. És hogy most utolsó dátuma járt le az Időnek, hatalmasabban kelsz fel, mint valaha: zajlik a tatárság a Kárpátok alatt.

Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra: egy kis sarka leszakadt a kompnak, ott maradt a nyugati partok táján vagy tízezer emberrel, mi lesz ezekkel? Aranyas felét nem bánjuk, aranyuk partra veti őket valahol Nyugaton, nem kénytelenek érezni, hogy nincs hova menni. Hogy elnyeli őket a magyar társaság, a valóság, melyre íme ma ébrednek szegény magyar Ripek, hogy ez elnyeli őket.

Morituri te salutant: új magyar társadalom, az elámítottak, a becsapottak, az előreszaladottak, a kijátszottak, a túlfejlődött magyar lelkek, a vértanúságra kiválasztott magyarok.

Kiki úgy oldja meg a maga nagy problémáját, ahogy tudja. Száz évvel előbbreélni nem lehet, bolygani az űrben nem lehet. Komp-ország Keletnek indul, kérezkedjék fel reá a gyenge.

És látom az új áldozatot Hadúrnak, az új Gellért-papokat. Élén az új magyar társadalomnak állnak az ordító táltosok. Szomorú embereket vonultatnak el. Akinek a homlokán ott vigyázatlankodik a Gondolat, akinek a szemeiből új érzések máglyája világít, akire ráhizonyul, hogy szívesen áldozott az Eszme idegen és ékes isteneinek: az elveszett. Azt belesüllyesztik a mélységes, a piszkos, az örvénylő árba. [...]"

(Figyelő, 1905)

Ezt a szöveget Ady több mint egy évtizeddel Trianon előtt írta. Ady már meg sem élte Trianont. Az általánosan elterjedt vélekedéssel szemben a magyar nemzettudat kialakulása szempontjából Trianon legalább olyan mértékben következménynek, mint amennyire oknak tekinthető.

Az azóta született nemzetkarakterológiai megnyilvánulások közül legalább hármat érdemes megemlíteni. Orbán Viktor előbb kijelentette, hogy „egy ilyen félázsiai népség, mint mi, akkor tud összefogni, ha erő van", majd oda nyilatkozott, hogy „a magyar nemzet tízmillió szabadságharcosból áll". Kertész Ákos nagy vitát kiváltó kirohanásában arról beszélt, hogy „a magyar genetikusan alattvaló", „a legsúlyosabb történelmi bűnökért sem érez egy szikrányi lelkiismeret-furdalást", „mindent másra hárít", „mindig másra mutogat". Még a majdnem mindig pontosan és megfontoltan fogalmazó közgazdász, Róna Péter is azzal érvelt, hogy „a bajok forrása, hogy Magyarország a lelke mélyén még mindig Koppány pogány országa, leöntve valamifajta Szent István-i mázzal".

3. Durkheim az öngyilkosságokat meghatározó társadalmi feltételekről

Minek tulajdonítható tehát egyfelől az önpusztító és önsorsrontó devianciák, másfelől az ezekhez kapcsolódó nemzetkarakterológiai sztereotípiák bámulatos tartóssága? Az öngyilkosságok, de az egyéb deviánsnak tekintett jelenségek magyarázatánál is

általában Durkheimig szoktak visszanyúlni, és ez a több mint száztíz éve írt remekmű (*Durkheim, 2003*) ma is megkerülhetetlennek látszik. Az értelmezések terén azonban jelentős zűrzavar uralkodik, ezért talán nem felesleges először, meglehetősen vázlatosan és modellszerűen, összefoglalni azt, ahogyan én ma és a fent röviden vázolt témával összefüggésben értelmezem Durkheim elméletét:

- Durkheim elmélete elsősorban nem az öngyilkosságokról, azok egyéni okainak, elkövetési módjainak gyakoriságáról, még kevésbé ezek országok, országrészek vagy települések szerinti eloszlásának szabályszerűségeiről, hanem a társadalom működéséről, az öngyilkosságokat meghatározó társadalmi feltételekről szól. Nem az öngyilkosok, hanem a társadalom, a társadalom kohéziója érdekli; az öngyilkosságok arányszámának alakulását – akárcsak más munkáiban a jogrendszert vagy a nyelvet – csupán a társadalom működése egyik fontos indikátorának tekinti.
- Az öngyilkosságot, sok mai követőjével ellentétben, nem tartja homogén jelenségnek; különböző öngyilkosság-típusokat különböztet meg. A különböző típusok, egészen leegyszerűsítve, úgy is értelmezhetők, hogy azok a társadalmi stabilitás két dimenziójának (integráció és szabályozottság) is felfogható kontinuum szélső pontjait képezik. *Egoista öngyilkosságnak* nevezi Durkheim a „túlhajtott individualizáció" következményeként bekövetkezett öngyilkosságokat, ezzel szemben az *altruista öngyilkosságok* szerinte a „kezdetleges individualizációnak" tulajdonít-

hatók. *Anómiás öngyilkosságról* abban az esetben beszél, amikor „az emberek tevékenysége túlságosan gyengén szabályozott", és ennek a szituációnak az ellentéteként – igaz csak egy rendkívül tanulságos lábjegyzet erejéig – *fatalista öngyilkosságokat* is megkülönböztet. Szó sincs tehát arról, hogy – mint ezt később sokan gondolták – Durkheim a társadalmi stabilitást, a társadalomba való minél erősebb betagozódást tekintette volna „a társadalom kívánatos állapotának": a „túlságosan erős" integrációt és szabályozottságot, továbbá ezen rendszerek „túlságos meggyengülését" egyaránt veszélyesnek tartotta.

– Más kérdés az, hogy míg Marxot és Webert inkább a társadalmi konfliktusok, a társadalom megváltoz(tat)ásának mechanizmusai érdekelték, Durkheim inkább a társadalmi folyamatoknak folytonosságot és stabilitást biztosító mechanizmusokra koncentrált. Ezt persze lehet vérmérsékleti vagy világnézeti okokkal is magyarázni, de véleményem szerint itt elsősorban nem erről van szó. Az „alapító atyák" munkássága, némi időbeni eltéréssel, addig korábban még soha sem látott intenzitású és sebességű gazdasági-társadalmi átalakulás időszakára esett, és ők ezeknek a változásoknak a mozgatórugóit, illetve következményeit igyekeztek megérteni. Azt is lehetne mondani, hogy bár Durkheim a Marx és Weber által tanulmányozott érem másik oldalát vizsgálta, de munkásságuk középpontjában egyaránt a társadalom és a különböző nagy társadalmi alegységek működésének megértése álltak.

– A Durkheim könyvének megírását megelőző alig több mint hat évtizedben, 1826–1890 között Poroszországban több mint négyszeresére, Franciaországban 1826–1888 között csaknem négyszeresére növekedett az öngyilkosságok száma *(Durkheim: i. m. 404. old.)*, míg ugyanezen időszakban a válások száma is sokszorosára emelkedett. Abban az időben a társadalommal foglakozó kutatók körében általánosan elfogadottnak volt tekinthető az a nézet, hogy a deviánsnak tekintett jelenségek a kialakuló kapitalizmus és az azzal járó rendkívül gyorsütemű társadalmi változások közvetlen hatásának tekinthetők. Durkheim szerepe annyiban tekinthető sajátosnak, hogy ő – az első modern értelemben vett, empirikus szociológiai munka megalkotójaként – elsősorban arra törekedett, hogy körvonalazza a szociológiai vizsgálódás elsődleges tárgyát képező társadalmi meghatározottságokat, és különválassza azokat a különféle földrajzi, biológiai és egyéni determinációk rendszerétől.

4. Kísérlet a durkheimi öngyilkosság-fogalom kiterjesztésére

Vegyük ezután azt is sorra, hogy a fent röviden vázolt társadalmi tény magyarázatakor mennyiben tartom szükségesnek eltérni a Durkheim által kialakított fogalmi kerettől! Ennek pontos rögzítése azért fontos, mert nemcsak azt a hibát szeretném elkerülni, hogy a nagy francia szociológusnak olyan

véleményeket tulajdonítsak, amit ő sosem gondolt, majd hevesen cáfoljam azokat, hanem óvakodni szeretnék attól a másik, szintén gyakran követett módszertől is, hogy mintegy Durkheim mögé bújva – neki tulajdonított, de általa sosem mondott dolgokra hivatkozva – kíséreljem meg mondanivalómat igazolni. Tehát:

- Durkheim csak az öngyilkosságokkal, pontosabban az egyes társadalmakra, társadalmi csoportokra jellemző öngyilkossági arányszámok alakulása mögötti szabályszerűségekkel foglalkozik. Más devianciák (gyilkosságok, alkoholizmus, neuraszténia, elmebetegség, válások, különélések stb.) alakulása csak ezeknek az öngyilkossági arányokra gyakorolt hatásával összefüggésben érdeklik őt. Megállapítja, hogy ezek többsége semmilyen vagy egyenesen negatív összefüggésben van az öngyilkossági arányszámok alakulásával, arra a következtetésre jut, hogy „az elmebetegséget kivéve nincs olyan egyéni állapot, amelyet az öngyilkosság meghatározó tényezőjének tekinthetnénk", ezzel szemben igen valószínűnek tartja, hogy létezik „valamely kollektív érzület", ami azt eredményezi, hogy „az öngyilkosságot előidéző áramlatok éppen akkor, amikor kifejlődnek, és éppen azokban a közegekben, ahol kifejlődnek, kellő számú olyan egyént találnak, akit befolyásolhatnak" *(i. m.:353. old.)*. *Ezzel szemben én nem csak az öngyilkosságok, hanem a legkülönfélébb „deviáns jelenségek" arányszámai együttmozgásának szabályszerűségeit igyekezem megérteni.*

– Durkheim igen pontos, egyértelmű és meglehetősen szűk definícióval dolgozik: „öngyilkosságnak nevezünk minden olyan halálesetet, amelyet közvetlenül vagy közvetve magának az áldozatnak valamilyen pozitív vagy negatív tette idézett elő, ha tudta, hogy aktusa szükségképpen erre az eredményre vezet" *(i. m.: 19. old.)*. *Ezzel szemben én szisztematikus önpusztításról és önsorsrontásról beszélek; ezt olyan kontinuumként érdemes elképzelni, amelynek a fenti módon definiált öngyilkosságok az egyik szélső esetét képezik.*

– Említettem már, hogy Durkheimet elsősorban a társadalmi stabilitás, míg Marxot és Webert inkább a társadalmi konfliktus és változás érdekelte. Azt is lehetne mondani, hogy míg az utóbbiak „konfliktuselméletében" a stabilitás szükségszerűen csak rövid és átmeneti állapot lehet, Durkheim „stabilitásteóriájában" az egyensúly általános megbillenése – mint például gazdasági és politikai válságok, forradalmak, háborúk vagy „túlságosan gyors" gazdasági-társadalmi átalakulások esetén – mindig csak átmeneti, viszonylag rövid és vészterhes állapotként képzelhető el. Ez még akkor is igaz, amikor a társadalmi anómia állapotát tárgyalja. *Ezzel szemben én egy igen hosszú történelmi időszakra kiterjedő, általános egyensúlytalansági állapotot szeretnék megérteni, amelyen belül jól értelmezhető, de csak viszonylag rövid és csak átmeneti stabilitás irányába mutató periódusok vannak.*

– Most már el is érkeztünk Durkheim talán legizgalmasabb és leggyakrabban idézett kategóriájához, az anómiához. Mint ismeretes, Durkheim a társadalom gyenge szabályozottsága esetén

beszél anómiáról, és azt írja, hogy a szabállyá avatott szabályozatlanság az anómiás öngyilkosságok gyakoriságának megnövekedését eredményezi *(Durkheim: i. m. 280. old.)*. Kimutatja, hogy az öngyilkosságoknak ez a típusa főleg a magasabb státusúak, a kevéssé tradicionális foglakozásokat végzők és a nagyvárosok lakóinak körében szedi áldozatait, de az öngyilkosságok számának általános emelkedését nem ennek, hanem elsősorban az egoista, tehát a túlhajtott individualizációval magyarázható öngyilkosságoknak tulajdonítja. *Ezzel szemben én úgy vélem, hogy az általam felvázolt tünetegyüttes megértéséhez ugyan ma is rendkívül hasznos a durkheimi elmélet, problémánk azonban mégsem magyarázható meg önmagában a durkheimi anómia-fogalommal. A társadalmi stabilitás Durkheim által kialakított két dimenziója – integráció és szabályozottság – különben sem függetlenek egymástól: a hagyományok és a normák, illetve az intézményrendszerek és a szabályok stabilitása erősen függenek egymástól. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a durkheimi speciális anómiafogalom mellett esetünkben indokolt lehet az anómia általános fogalmáról beszélni, amely felöleli mind a társadalmi integráció, mind pedig a társadalmi szabályozottság krónikus meggyengülésének az eseteit is; a társadalom szélesebb rétegeire is értelmezhető, és bizonyos esetekben nem csak rövid periódusokra, hanem viszonylag hosszú időszakokra is jellemző lehet. Mivel azonban Durkheim az anómia kifejezést az egyik öngyilkosságtípus megjelölésére is használta, a fogalmi zűrzavar elkerülése érdekében a továbbiakban nem az anómia általános esetéről, hanem „általános és tartós instabilitás állapotáról" fogok beszélni. Abban*

az esetben, amikor mindez még az igen erős és merev, illetve az igen gyenge és változékony integráció és szabályozottság közötti szélsőséges ingadozásokkal is párosul, a „tartósan köztes helyzet", vagy – Ady zseniális metaforája nyomán – a „komp-szindróma" kategóriát fogom használni.

5. Tartósan köztes helyzet

A tartósan köztes helyzet jelentőségének megértése különösen fontos lehet a nálunk meglehetősen tartósnak bizonyult, és a közép-kelet-európaihoz képest is szélsőségesnek tekinthető, fatalista történelmi beidegződések és viselkedésmódok sajátosságainak megértéséhez.

Magyarország sosem volt igazán sem kelet-európai, sem nyugat-európai ország, de igazán észak- vagy dél-európai országnak sem tekinthető. Jellemzően római katolikus ország ugyan, de olyan, amelyben a kálvinista és lutheránus értékek is évszázadok óta nagy szerepet játszottak, és amelyben a zsidó kultúrának is régóta jelentős hatása van. Sosem volt igazán kommunista ország; lakói, több-kevesebb megalapozottsággal, mindig azzal büszkélkedtek, hogy rendkívül ügyesen játszották ki a megszállókat és azok csatlósait. Most meg mintha azzal lenne elfoglalva, hogy még véletlenül sem váljon igazán európai és igazán kapitalista országgá; csak most éppen – az ország egy részének lelkes támogatása, más részének megdöbbent hallgatása mellett – az Európai Uniót, a nyugati befektetőket, az IMF-et és a bankárokat próbáljuk meg az orruknál vezetni. Rendkívül iz-

galmas tehát ez az ország – és nem csoda, hogy ebbe az izgalomba könnyen bele lehet pusztulni.

6. Nemzeti habitus

Egyfelől van tehát a „nemzetkarakterológia", az olyan misztikus érvelés, amely a nemzeteket kortól és társadalmi meghatározottságoktól lényegében független jellemvonásokkal igyekszik felruházni. „Vérünkben levő" „genetikailag kódolt" „tulajdonságokkal", „nemzetkarakterrel",ahogyan az egyes emberek karakterrel jellemezhetők. Másfelől van a „materialista érvelés", ami abból indul ki, hogy jelleme csak egyéneknek lehet; társadalmi csoportoknak, sőt népeknek nincs karakterük. Mint ahogyan, Bibóra hivatkozva szokták mondani: elsősorban a nemzeti alkatot „kiváltó társadalmi tényezők azok, amelyek szisztematikusan ismétlődnek", vagy ahogyan Spiró György, Marxra hivatkozva megjegyzi: „hasonló körülmények között az emberek hasonlóan gondolkoznak" *(Spiró, 2012)*.

A könyvem elején említett önpusztító magatartások magyarországi előfordulásának történelmi korszakokon és társadalmi rendszereken átívelő viszonylagos állandósága, az előttünk álló alternatívák közötti választások során tanúsított önsorsrontó magatartások meglepő gyakorisága azonban azt látszanak bizonyítani, hogy ez az összefüggés „a lét határozza meg a tudatot" evidenciájánál azért valamivel bonyolultabb.

Nemzetkarakter bizonyosan nincsen! Vannak azonban tipikusan ismétlődő, meglehetősen hason-

ló társadalmi szituációk, és az ezekre a szituációkra adott, meglehetősen hasonló társadalmi válaszok. Ez azonban jelentős mértékben azzal is magyarázható, hogy e társadalmi válaszok kialakításánál a történelmi minták is jelentős szerepet játszanak. Ezeket a mintákat „nemzeti habitusnak" fogom nevezni, az ilyen habitust pedig egyszerre történelmi terméknek és fontos történelemformáló tényezőnek tekintem. A nemzeti habitust a Spiró által „mentalitásnak" nevezettel erősen hasonló értelemben használom, a különbség közöttünk inkább csak az, hogy míg ő a hangsúlyt arra teszi, hogy a mentalitások „a külső körülmények ismétlődése esetén újra meg újra rögzülnek" *(Spiró, 2007)*, én ehhez hozzáteszem még azt is, hogy a körülmények ismétlődése nem kis részben a berögződött mentalitások, kollektív habitusok meglétével is magyarázható.

A könnyebb érthetőség érdekében úgy is fogalmazhatnék, hogy amennyiben a társadalmi-gazdasági körülményeket valamiféle független, tehát magyarázó változónak, a kollektív cselekvést pedig valamiféle függő, tehát megmagyarázandó változónak tekintem, az ilyen kollektív habitus sajátos módosító vagy közbejövő változónak fogható fel. Ez a közbejövő változó, mintegy a függő és független változó közé beékelődve fejti ki hatását: jelentős mértékben meghatározzák az objektív körülmények, de ezen túlmenően is számottevő befolyása van a kollektív cselekvés alakulására. A független változó ugyanis mind a közbejövő, mind a függő változó alakulására meghatározó jelleggel bír, emellett azonban a közbejövő változó önállóan is kifejti módosító hatását.

Bourdieu nyomán úgy is fogalmazhatunk, hogy az egyéni és a társadalmi gyakorlatokat, tehát magát a történelmet, a történelem által létrehozott sémáknak megfelelő módon a habitus – ami maga is egyfajta történelmi produktum – termeli. Ez a társadalmi szokásrendszer meghatározott magatartási repertoárból merít, ezért is nagy a valószínűsége annak, hogy a hasonló történelmi kihívásokra hasonló társadalmi válaszok érkeznek.

Ehhez legfeljebb annyit tennék hozzá, hogy ez a habitus nemcsak osztályalapon, hanem – mint láttuk – nagymértékben nemzeti alapon is konstruálódik. Ezért is tartom indokoltnak ebben az esetben nem egyszerűen kollektív, hanem kollektív nemzeti habitusról beszélni. Ez a nemzeti habitus leginkább valamilyen búvópatakhoz hasonlatos: időnként már nem, vagy alig látható, hogy azután újra a felszínre törve fejtse ki hatását. Ebben a vonatkozásban is lényegesen különbözik a nemzetkaraktertől, amelynek használói inkább annak állandóságára szokták helyezni a hangsúlyt. Ezzel szemben a nemzeti habitus bizonyos körülmények között megváltozhat, ez azonban nem jelenti azt, hogy a társadalmi-gazdasági feltételek átalakulásával párhuzamosan automatikusan meg is változik. Viszonylagos állandósága pedig megakadályozhatja azt, hogy a történelmi kihívásokra adekvát válaszok szülessenek.

További kérdés az, hogy a Magyarországon megfigyelhető kollektív habitus, érzés, mentalitás, kulturális minta, viselkedési repertoár, beidegződési vagy szokásrendszer – nem az a lényeg, hogy milyen kifejezést használunk egy kategória leírására, hanem az, hogy a kategóriával jelzett jelenség valóban lé-

nyegesen befolyásolja-e a társadalmi cselekvések alakulását – mennyire tekinthető kelet-közép-európai, illetve nemzeti produktumnak. Vannak akik az előbbi, vannak akik az utóbbi magyarázatot részesítik előnyben. Számomra egyfelől nyilvánvaló az, hogy a „hasonló történelmi helyzetekre adott hasonló válaszok" és a történelmi egymásra hatások okán a regionális magyarázat megkerülhetetlen. Másfelől azonban a kelet-közép-európai meghatározottsággal való érvelés – mint azt az epidemiológiai adatok alakulásból láttuk, és mint később még látni fogjuk – nem ad kielégítő magyarázatot a nemzeti önpusztítás és önsorsrontás hosszú történelmi korszakokon átívelő „nemzeti sajátosságaira". Egy nemrég készült interjúban Spiró először amellett érvel, hogy a nemzeti önsajnálat nem magyar, hanem tipikusan középeurópai jelenség, majd hosszasan elemzi az ezzel kapcsolatos lengyel mentalitásnak – amit Spiró kiválóan ismer – a magyartól lényegesen eltérő voltát és annak okait *(Spiró, 2013)*. A magam részéről egyre inkább arra az álláspontra hajlok, hogy az önsorsrontó nemzeti habitus Kelet-Közép-Európában többé-kevésbé mindenhol meglehetősen erősen fejti ki hatását, de csak Magyarországon vált rendszereken és korokon átnyúló történelemformáló tényezővé.

Az önpusztítás magas gyakoriságához fatalista politikai attitűd is társul. Ennek illusztrálására rengeteg példa adódik a magyar történelemben. Ilyen példa a magyar uralkodó osztályoknak az ország első világháborús szerepléshez és a trianoni békéhez vezető „történelmi vaksága" *(Csepeli, 2007)*, vagy a Magyarország által a második világháború végén követett katasztrofális politika.

De nem kevésbé jó példa az sem, ami a rendszerváltás után történt. Bár a szovjet világrendszer összeomlásával gyökeresen megváltoztak az ország legalapvetőbb társadalmi és gazdasági feltételei, mindez azonban nem eredményezte a társadalmi cselekvésmódok hasonló mértékű átalakulását. Ez nem magyarázható egyszerűen azzal, hogy „a tudati változások mindig utólag követik a létfeltételek megváltozását", vagy azzal, hogy „a társadalom átalakulása sokkal lassabban történik, mint a politikai és a gazdasági feltételek átalakulása". Ezek az összefüggések a többi volt államszocialista országban is nyilván érvényesülnek, Magyarország esetében az elmúlt két évtizedben mégis jelentős pozícióvesztés ment végbe a térség legtöbb országához képest.

II.
Zsákutcás fejlődés

1. Komp-ország az Európai Unióban

2004-ben, Magyarország Európai Unióhoz történt csatlakozásakor már mindenki tudta, hogy az átmenet nehezebb és hosszabb lesz a vártnál. Arra azonban még senki sem számított, hogy a nyugati típusú demokráciába és piacgazdaságba való átmenet „magyar útja" zsákutcának bizonyulhat.

A 2004-es EU-csatlakozásunk alkalmából elhangzott elmélkedések legfontosabb közös gondolata még az volt, hogy „Magyarország végre révbe ért", és többé nem komp-ország módjára hánykolódik Kelet és Nyugat között. „A mai naptól Magyarország az Európai Unió tagja. Ezzel hazánk – a »komp-ország«, ahogyan Ady nevezte – végképp kiköt a nyugati parton"– mondta Mádl Ferenc köztársasági elnök a csatlakozás tiszteletére tartott ünnepségen. Ezt a képet használta Medgyessy Péter miniszterelnök az egyik vele készült interjúban, és Vizi E. Szilveszter, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke is az MTA ünnepi közgyűlését megnyitó beszédében: „Május 1-jén ezeréves történelmünk egyik legfontosabb eseményének lettünk tanúi, sőt részesei. Ezzel megszűnik az Ady Endre-i értelemben vett »komp-ország« jellegünk, amely a Kelet és Nyugat közötti hányódást jelentette, akaratunk ellenére. Most a Nyugathoz,

mégpedig egy új Európához fogunk tartozni, saját elhatározásunkból."

Azóta már eltelt egy évtized, és – mint oly sokszor a magyar történelemben – az öröm és bizakodás mélységes kiábrándultságba és beletörődésbe csapott át. Mi történt tehát? Hol tart most Komp-ország?

Magyarországon a rendszerváltáskor – a később realistának vagy inkább mérsékelten optimistának bizonyuló igen kevesektől eltekintve – mindenki rövid és fájdalommentes átmenetre számított. Ez az illúzió abból a tényből táplálkozott, hogy nálunk a piaci reformok már évtizedekkel korábban megkezdődtek, és a reformfolyamat jóval kevesebb megtorpanással terhelt volt, mint a többi államszocialista országban.

A rendszerváltást követő rendkívül súlyos válság persze kijózanító erejű volt, és „a piaci reformok élharcosaként visszafordíthatatlan előnyre szert tett" (ez a „magyar kultúrfölény" liberális megfelelője), „a berlini fal lerombolójaként" vitézkedett „regionális középhatalomnak" a „hálás nyugati világ" általi megjutalmazásához fűződő illúziók is foszladozni kezdtek akkor, amikor a nyugati országoknak eszük ágában sem volt tartozásainkat elengedni, majd amikor a NATO és az Európai Unió is sorra vett fel a tagjai közé olyan országokat, amelyeket – mi legalábbis úgy hittük – évtizedekkel kellett volna megelőznünk, hiszen hozzánk hasonló eredményekkel nem büszkélkedhettek, sőt még a „nyugati kereszténység védőbástyájaként" sem „hullatták vérüket".

Az intő jelek már jóval az EU-csatlakozás előtt elkezdtek sokasodni. A Bokros-csomag után még viszonylag rövid idő alatt felgyorsult a gazdaság növe-

kedése, és mindenki azt hitte, hogy ha újabb áldozatok árán is, de az ország végre rátalált a felzárkózáshoz vezető pályára. 1998-ban ugyan a balliberális koalíció – legnagyobb meglepetésére – elveszítette a választásokat, de a Fidesznek esze ágában sem volt a választási kampányban tett, olykor képtelen ígéreteit betartani. „A választási program nem azonos a kormányprogrammal" – mondták, és még mintegy két évig meglehetősen szigorú fiskális fegyelmet betartva kormányoztak. Semmilyen bonyolultabb strukturális reformra sem vállalkoztak ugyan, de nagyszabású pénzköltekezésekbe sem bonyolódtak. Sokan még ma is úgy gondolják, hogy a bajok csak a választási ciklus második felében kezdődtek el, és csak a 2002-es választási kampányhoz közeledve kezdtek elmélyülni.

Tény, hogy a két nagy párt a 2002-es választási kampányban olyan ígérgetési licitbe bonyolódott, ami minden korábbit felülmúlt, és amiről minden többé-kevésbé józan tényező már akkor tudta, hogy a kampány hevében tett ígéreteket lehetetlen lesz betartani. A politikusok azonban a világ minden táján kisebb-nagyobb mértékben füllenteni szoktak a választási kampányokban. Ha pedig – szerintem jogosan – azt gondoljuk, hogy Magyarországon ez gyakrabban vagy nagyobb mértékben történik, mint a legtöbb többé-kevésbé demokratikus országban, akkor arra kell magyarázatot keresnünk, hogy ez nálunk miért van így.

Nincs sok értelme a magyar „politikai elit" megátalkodottságára hivatkozni, ugyanis igen nagy bajok vannak abban az országban, ahol a választó nem reménykedhet másban, mint abban, hogy azért nem

vezetik félre, mert kifogástalan jellemű politikusok vezetik az országot. Boldogabb országokban a választók kényszerítik rá politikusaikat arra, hogy minél kevesebbet füllentsenek nekik, és hogy a választási kampány az ország számára legfontosabb kérdések körül folyjon. Ezzel szemben Magyarországon a rendszerváltás óta mindegyik párt folyamatosan hazudozik, mindenekelőtt azért, mert a választók pontosan ezt várják el tőlük, és nem azt büntetik, aki hazudik, hanem azt, aki nem hajlandó elég szép álmot ígérni nekik. Bal- és jobboldali populista ígérgetések nálunk olyannyira kiegészítik egymást, hogy gyakran már csak a szereplők pártállásából lehet következtetni arra, hogy éppen „baloldali" vagy „jobboldali" hazudozást hallunk.

2. „Magyar modell"

Mivel magyarázható tehát, hogy a magyarországi politika mára már szinte teljes mértékben a populista ígérgetések foglyává vált? Mivel magyarázható, hogy mindez egy olyan országban történhetett meg, amelyik éppen a pragmatikus, piacorientált reformok bevezetésének útján betöltött „élenjáró szerepével" szokott – nem minden alap nélkül – büszkélkedni? Mivel magyarázható, hogy a korábbi évek viszonylagos gazdasági és politikai stabilitását káosz és olykor már nyílt erőszak váltotta fel?

Úgy gondolom, hogy ez a nem csupán politikai eszközként, hanem politikát vezérlő elvként alkalmazott – egy idő után teljesen megalapozatlanná vált – populista ígérgetés, az ilyen ígéretek eszkalációja,

gazdaság- és társadalompolitikát meghatározó volta már évtizedekkel a rendszerváltás előtt egyik legfőbb jellemzője volt, a sokak által gyűlölt, még többek által irigyelt és megcsodált „magyar modell". Ez az igencsak tartós, a rendszerváltást máig túlélő modell a kádárizmus időszakában ortodox kommunisták, reformkommunisták és harmadikutas, népnemzeti populisták kompromisszumaként jött létre. Azon a pánikszerű félelmen alapult, hogy a magyar kommunisták legalább egyszer, 1956-ban megtapasztalták, hogy „megindul a nép", és arra a kádári felismerésre épült, hogy sokkal hatékonyabban lehet ennek „gulyáskommunizmussal", mint tankokkal elejét venni.

A kádárizmus vége felé azután már az ortodox kommunisták jelentős része – rádöbbenve a „ha már megakadályozni nem tudjuk, legalább álljunk az élére" típusú politikai bölcsesség gyümölcsöző voltára – a reformok nagy hívévé, akár hithű neoliberálissá vált. A „nemzetben és szocializmusban gondolkodók" viszont egy idő után felfedezték „népnemzeti gyökereiket", ministránsfiúi múltukkal kezdtek kérkedni, és meghatározhatatlan előjelű, zavaros, „sajátosan magyar" harmadikutas ideológiák hirdetésébe bonyolódtak. Azok, akik megmaradtak ortodox kommunistának, igen kevesen voltak, többnyire az idősek és a perifériára sodródottak közül kerültek ki, és saját pártjukban sem lelték helyüket, mert már az is mindenféle alkalmi szövetségeket kötött a legkülönfélébb populistákkal.

A rendszerváltás előtt igen sikeres volt a reformerek és a népnemzeti populisták együttműködése, és – mivel ebben az időben még mindkét erő a „moszkovita ortodoxokkal" szemben határozta meg magát

– konfliktusaik sem voltak különösen élesek. Némi túlzással azt lehet mondani, hogy a Kádár-korszak magyarországi reformjai – az adott keretek között – a lehető legjobb vagy ahhoz igen közeli kompromisszumok eredményei voltak. Hogy csak egy teljesen kézenfekvő példát említsek: az, hogy Magyarországon a népesség túlnyomó többsége nem alapvető élelmiszerekért és egyéb fogyasztási cikkekért való sorban állással töltötte el életének számottevő részét, mint ahogyan ez más államszocialista országokban történt, semmiképpen sem lebecsülendő teljesítmény.

Témánk szempontjából a lényeg azonban mégiscsak az, hogy a Kádár-korszak reformjai egy, akkor még mindenki által megváltozhatatlannak hitt rendszer megreformálására kidolgozott intézkedések voltak. Amikor pedig az államszocialista rendszer – mindenki nagy meglepetésére – egyszer csak összeomlott, a korábban megkötött kompromisszumok jelentős része nemcsak feleslegesnek, hanem egyenesen károsnak bizonyult. Olyan intézményi megoldásoknak, amelyekre demokratikus és piacgazdasági feltételek mellett már nincsen szükség, sőt egyre gyakrabban olyanoknak, amelyek a további fejlődés és az európai integrációba való betagozódás komoly akadályaivá váltak. Ráadásul – mivel itt nemcsak intézményes megoldásokról, hanem az ezekhez kapcsolódó egyének és társadalmi csoportok érdekeiről, értékeiről, mentalitásáról és magatartásáról is szó van – a „kádári vívmányokhoz" való ragaszkodás, illetve ennek különböző bal- és jobboldali populizmusok általi meglovagolása, a teljesíthetetlen ígéretek, a fenntarthatatlan osztogatások és az ezeket törvény-

szerűen követő költségvetési megszorítási periódusok közötti rángásokkal jellemezhető „magyar modell" mára már az ország európai felzárkózásának legfőbb akadályát képezi.

Bármilyen jelentős teljesítménynek is tartjuk például azt, hogy a Kádár-korszak Magyarországán egy idő után már szinte korlátlanul lehetett húst, zöldséget, gyümölcsöt vásárolni, azt azért józanul senki sem gondolhatta, hogy az ország nemzetközi agrárpiaci betagozódása mondjuk a téesztől „szerzett" takarmány, fóliasátor és növényvédőszer, no meg az „ideiglenesen hazánkban állomásozó" szovjet katonák által elcsent, és tőlük jutányos áron vásárolt gázolajjal fűtött fóliasátrak bázisán fog kibontakozni. Nem feltétlenül a legprogresszívebb vállalkozói magatartás az, hogy az államtól lehetőleg minél többet kell lopni, de az sem, hogy vállalatot, kórházat, egyetemet, akadémiai intézetet úgy kell működtetni, hogy minden gazdaságtalan tevékenységet az állammal fizettetünk meg, és mindent, ami pénzt hoz, valamilyen magánvállalkozásba mentünk ki. Nincs sok köze a modern jóléti államhoz annak, ha a szabad iskolaválasztást az jelenti, hogy a botrányos színvonalú és csak elvileg „általános" iskolai rendszeren belül a magasabb státusúak gyermekei számára – anélkül, hogy szüleik ezért egy fillért is fizetnének – kedvező feltételek mellett működő, viszonylag színvonalas, ingyenes elitiskolákat tartanak fenn, de annak sem, ha a jóléti rendszer „univerzalitása" abban nyilvánul meg, hogy egy sor társadalmi juttatáshoz a leginkább rászorulók csak ugyanakkora vagy még annál is kisebb eséllyel jutnak hozzá, mint a legmagasabb jövedelműek, vagy ha a „magas színvonalú és ingye-

nes" egészségügyi ellátás fejében úgy kell az orvos zsebébe pénzt csúsztatnunk, hogy azt egy önérzetesebb prostituált is kikérné magának.

Nem többet, de nem is kevesebbet állítok tehát annál, hogy ezek az intézmények és magatartások, amelyeket a kádári „reformkor" körülményei között akár meglehetősen jó kompromisszumok eredményeinek is lehetett értékelni, piacgazdasági feltételek mellett már gyakran feleslegesnek, sőt sokszor egyenesen károsnak bizonyultak. Megváltoztatásuk pedig azért nem volt lehetséges Magyarországon a rendszerváltás óta eltelt huszonöt évben, mert az ilyen törekvések rendre elbuktak a rendszer kedvezményezetteinek privilégiumaikhoz való görcsös ragaszkodásán, illetve azon, hogy a magyarországi pártok politikája jelentős mértékben éppen az ezeknek a privilégiumoknak a megőrzésén, sőt kiterjesztésén alapuló illúziókra épült fel.

Azt állítom tehát, hogy a kádári – voltaképpen különböző jobb- és baloldali populizmusok bonyolult összjátékát jelentő – *„közmegegyezés", és az azon alapuló 1990-es „bársonyos rendszerváltás" nem a nyugatias típusú modern demokrácia és a hatékony szociális piacgazdaság felé jelentett átmenetet, hanem zsákutcás társadalmi és gazdasági fejlődést eredményezett.* Következésképpen a reformoknak nem arra kellene irányulniuk, hogy még gyorsabban és még következetesebben haladjunk tovább „a jó úton", hanem arra, hogy végre kikerüljünk a „se nem kommunista, se nem kapitalista, hanem sajátosan magyar" harmadikutas fejlődés zsákutcájából. Azon ugyanis, hogy a „permanens reformerek" által eddig követett út zsákutca, mit sem változtat az, hogy a másik szekértábor által követelt

út sehova sem vezet, legfeljebb vissza a magyar történelem legsötétebb korszakaiba, vagy Európából kifelé.

3. Megtorpanás

De nem indokolatlan-e zsákutcás magyar fejlődésről beszélni ma, amikor az egész világban válság van, és amikor Kelet-Európa rendszerváltó országainak gazdasági-társadalmi válsága különösen mélynek és elhúzódónak ígérkezik? A térségben mindenhol ugyanazokkal a problémákkal küzdenek, mint Magyarországon, mondják sokan, és általában azzal érvelnek, hogy a posztkommunista országokra ugrásszerű gazdasági fejlődés jellemző: ott és akkor gyorsabb a növekedés, ahol és amikor a nemzetközi tőke beruházási hajlandósága intenzívebb, és amint – mint amikor a tehenek már lelegelték a legelőt – a tőke új területekre vonul át, visszaesik a gazdasági növekedés. Azzal is szoktak érvelni, hogy ez az ugrásszerűség abban is megnyilvánul, hogy bizonyos reformok, piacliberalizációs intézkedések kritikus tömegének meglépése esetén meglódul a gazdaság, majd a fejlődés üteme lecsökken egészen addig, amíg el nem érkezik a következő „reformkor".

Ezekben az érvelésekben persze igen sok igazság van, de véleményem szerint figyelmünket elsősorban mégsem arra a – nem nagyon meglepő – tényre érdemes koncentrálnunk, hogy meglehetősen hasonló történelmi múltú és jelenleg is igen hasonló gazdasági és politikai környezetben tevékenykedő országok szükségszerűen igen hasonló problémákkal kerülnek

szembe. Akkor lenne érdemes ezzel foglalkoznunk, ha mindez történetesen nem így működne.

Azzal azért mégis érdemes lenne egyszer komolyan szembenéznünk, hogy a piacorientált reformok bevezetésének terén élvezett több évtizedes előnyünk, történelmileg viszonylag rövid idő alatt, mintha elveszett volna, és úgy tűnik, hogy számos kelet-európai ország megelőzött, de legalábbis utolért bennünket. Vajon nem azért is ugrásszerű – pontosabban egyenlőtlen – a kelet-európai országok fejlődése, mert nálunk a reformkommunizmus és az azzal hol szövetséges, hol pedig versengő jobb- és baloldali populizmus zsákutcás helyzetek egész sorát eredményezte? Elgondolkoztató, hogy ma sokszor olyan országokban – például Szlovákiában vagy Romániában – is könnyebb előrejutni, ahol a rendszerváltás előtt semmilyen reformok sem voltak; hiszen mondjuk az alapélelmiszerekért való sorban állást senki sem sírja vissza, a háztáji által megtermelt, olcsó élelmiszerből való bőséges ellátást viszont igen. Különösen akkor, ha egyetlen számottevő politikai erő sem hajlandó bevallani, hogy azokat a „szép időket" már sem agrárszubvenciókkal, sem a külföldi áruk vagy a nemzetközi monopóliumok kitiltásával nem lehet visszahozni.

Miért állítom azt, hogy a jelenlegi magyarországi válság nem egyszerűen a hagyományos recept alapján, további megszorításokkal és reformokkal kezelhető, átmeneti probléma, hanem zsákutcás fejlődésünk eredménye, a további reformok pedig – bár az összeomlást talán elkerülhetővé, az életet pedig valamivel elviselhetőbbé teszik – végső soron egy megreformálhatatlan struktúra megreformálására irányul-

nak (aminek a terén a magyar gazdasági és politikai elit valószínűleg a világon egyedülállóan gazdag tapasztalatokkal rendelkezik)?

Először talán azt kell kiemelnünk, hogy nálunk a bajok már jóval a globális válság kirobbanása előtt, már valamikor 2002 táján elkezdődtek. Már akkor megtorpant a gazdasági növekedés és megugrott az államadósság. A globális válság erre a „második tranzíciós válságra" rakódott rá, ami az országot különösen kiszolgáltatottá tette a világválság következményeivel szemben. A bajok azonban ennél is sokkal korábban kezdődtek. A magyarországi kárpótlás és privatizáció nem egyszerűen igazságtalan volt – mindenhol az volt, és el sem lehet nagyon képzelni „igazságos" kárpótlást, (re)privatizációt és „igazságos" eredeti tőkefelhalmozást –, hanem *a fenntartható gazdasági növekedés biztosítására alkalmatlan struktúrákat hozott létre.* Az eredmény ugyanis az lett, hogy Magyarországon nagyon alacsony a hazai kis- és középvállalkozások aránya, és meglehetősen magas a nemzetközi tőke tulajdonát képező nagyvállalatok súlya, ami kiváltképp igaz a dinamikus gazdasági ágazatokra, amelyekből a megtermelt nyereség túlnyomó többségét kiviszik az országból.

Az, hogy a privatizáció rossz struktúrákat hozott létre, egyébként sem csak a termelő ágazatokra igaz: például a lakásprivatizáció során követett módszerek eredményeként Európában nálunk a legalacsonyabb a bérlakásszektor aránya, és az úgynevezett fejlett világ országaival összevetve példátlanul csekély a szociális bérlakásállomány súlya. Ettől a magyar lakásrendszer különösen rugalmatlan, és teljesen alkalmatlan mindenféle olyan kihívás kezelésére, amilyen

például a globális válság szociális következményeinek enyhítése lenne. Különösen olyan, szintén sajátosan magyar harmadikutas önkormányzati rendszer mellett, amely – mivel tipikusan nem piaci szereplőtől hiába várunk el piaci magatartást – inkább a tulajdonába kapott vagyon felélésében és mindenféle korrupciós ügyletekben érdekelt, és sohasem fog, mint azt a magyar harmadik út potentátjai kigondolták, „gondoskodó önkormányzatként" viselkedni.

4. Szociális deficit

A szociális problémák kezelésére pedig igencsak nagy szükség lenne, hiszen Magyarországon az elmúlt évtizedekben olyan társadalom- és térszerkezeti átalakulások mentek végbe, amelyek az országot az Európához való felzárkózásra alkalmatlanná teszik. Az 1990-es évek elején elveszett a hazai munkahelyek egyharmada, és kihullott a társadalomból a népesség mintegy hét százaléka. A magyar társadalmi és gazdasági fejlődés zsákutcás voltát talán semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az azóta eltelt több mint két évtizedben egyetlen olyan év sem volt, amikor a munkahelyek száma jelentősen meghaladta volna az 1993-as, tehát a posztkommunista válság mélypontján mért számot, és hogy a társadalomból kihullottak arányát sem sikerült csökkenteni. Azóta viszont felnőtt a tartósan munkanélküliek és a tartósan kirekesztettek második és harmadik generációja is. Nem kis mértékben ezzel magyarázható, hogy Európában ma Magyarországon a legalacsonyabb a ténylegesen foglalkoztatottak aránya, akiknek – a

harmadik világ szegényeinek szintjén való eltartása is – erősen megnöveli a magyarországi munkabérek járulékos költségeit, ami nagymértékben megnehezíti az új munkahelyek létesítésére irányuló törekvéseket.

A magyar településrendszer mindig is erősen felerősítette a társadalmi hátrányokat. Ehhez a rossz struktúrához adódott hozzá az, hogy a piacgazdasági átmenet időszakában rendkívül erősen megnőtt a gettósodó településrészeken és településeken élő cigány és nem cigány tartósan kirekesztett népesség aránya, sőt az ország történetében először, mindenekelőtt az ország északi, keleti és délnyugati, aprófalvas peremén, gettósodó térségek kezdenek kialakulni. A magyar településrendszer polarizálódásának amúgy is fájdalmas folyamatát az 1970-es évek körzetesítési politikája nagymértékben felerősítette, és azt az ezredforduló utáni első évtized újrakörzetesítései olykor már apartheidszerű elkülönüléssé erősítették fel. Mindezek miatt a rendszerváltást követő gazdasági válságok következtében a városokból és a kedvezőbb adottságú falvakból kiszoruló, alacsonyan kvalifikált, magas arányban munkanélküli népesség, ahelyett hogy a létrejövő munkahelyek irányába mozdult volna el, éppen ellenkező irányú migrációra kényszerült, és egyre inkább beszorult a zömében tartósan munkanélküliek által lakott városi és falusi etnikai gettókba.

A magyarországi szociálpolitika pedig mintegy röghöz köti a falusi gettók legszegényebbjeit, és különböző címeken nyújtott segélyektől, az utóbbi időben már egyre inkább a helyi önkormányzatok közmunkát osztó kegyétől teszi függővé őket. A ma-

gyar jóléti állam ugyanis még mindig alig különbözik a kádárizmus időszakában kialakult paternalista, túlméretezett kollektív fogyasztáson alapuló rendszertől. Nincs felkészülve olyan alapvető szociális problémák megfelelő kezelésére, mint amilyen például a tömeges munkanélküliség, a tömeges hajléktalanság, vagy a családok biztonságának tömeges megingása válságidőszakokban. Ugyanakkor még mindig a magas státusúaknak kedvező újraelosztási politikát folytat, ami mára már nemcsak a magas jövedelműeknek bőkezűen nyújtott szociális juttatásokban, hanem például méregdrága lakások megvásárlásához folyósított kedvezményes hitelekben, vagy a devizában nyújtott hitelek kedvezményes törlesztéséhez adott állami segítségben, és a gazdagoknak kedvező adórendszer kialakításában is megnyilvánul. Zsákutcás fejlődésünk terméke a magyar jóléti állam is, amely igazi hungaricum, hiszen sok olyan ország van, amelyik hozzánk hasonlóan sokat költ jóléti kiadásokra, és olyan ország is sok van, ahol több szegény van, mint nálunk, de olyan országot, ahol ilyen magasak a jóléti kiadások és ilyen sok tartósan szegény, tartósan kirekesztett ember él, sehol máshol nem találunk.

5. Elszalasztott történelmi esély

A magyarországi fejlődés zsákutcás voltán az európai uniós csatlakozás óriási lehetősége sem tudott változtatni. Minden jobb sorsra érdemes szándék az ellenkezőjébe fordult: a permanens reformok és az elköltött hatalmas pénzeszközök ellenére a gazda-

sági és társadalmi feszültségek egyre növekedtek, a szociálpolitika pedig egyre antiszociálisabb, az iskolarendszer egyre szegregáltabb, a településrendszer egyre egyenlőtlenebb lett.

A történelmi esély elszalasztását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy minden, amit idáig elmondtunk fokozottan igaz az Európai Uniótól érkező pénzek magyarországi elköltésére. Ezek a pénzek ugyanis nagyrészt a központi, a régiós, a megyei és a kistérségi lebonyolító szervezetek eltartására, illetve az ilyen ügyekben nagykoalícióként működő pártklientúrák étvágyának kielégítésére lettek elköltve, csak morzsák jutottak a kedvezőbb helyzetű települések presztízsberuházásaira, és szinte meg sem érintették a leghátrányosabb helyzetű térségeket és társadalmi csoportokat. Nyilván nem független mindez attól, ahogyan a pályázati rendszert az Unió működteti, de az is biztos, hogy voltak és vannak országok, amelyek ezt nálunk mégis sokkal jobban csinálják, mert tudják, hogy a rosszul elköltött vagy le sem hívott pénzek elsősorban nekünk és nem az Európai Uniónak jelentenek elszalasztott lehetőséget. Olyan, talán soha vissza nem térő alkalom elszalasztását, mintha az annak idején Marshall-segélyben részesült országok a pénz jelentős részét pártklientúrák kiépítésére, eltartására és mindenféle presztízsberuházásra költötték volna el.

Rossz válaszok újabb sorozatával fenyeget a magyarországi közélet radikalizálódása, paramilitáris alakulatok egész sorának létrejötte, a pártstruktúra radikális jobbratolódása és a rasszista atrocitások rendszeressé válása is. Igaz az, hogy ez is olyan dolog, amihez hasonló jelenségek manapság Európa számos

más országában is előfordulnak, és ami az elmúlt évek hazai történései ismeretében részben még érthetők is. A szélsőjobb előretörésének mértéke, és az, hogy nálunk még mindig nem, sőt egyre kevésbé húzódik éles határvonal jobb és szélsőjobb, konzervatívok és (nem is olyan nagyon új-) fasiszták között, mégis a legrosszabb magyar történelmi reflexekre emlékeztet. Miként az is, hogy mára szimbolikus kérdések miatti, sehová sem vezető viták, és az Európai Unió keretei között minden szánalmas erőfitogtatásnál hatékonyabban kezelhető „kárpát-medencei sorsproblémák", újabban a keleti és a nyugati orientáció közötti „pávatánc" miatt, meglehetősen megromlott a kapcsolatunk a környező országokkal, sőt az Egyesült Államokkal is, és nemzetközi hírünk ma olyan rossz, amilyen már nagyon régen nem volt.

Nem egyszerűen elhibázott politika ez, mert a magyar politikusok azt mondják és azt csinálják, amiről úgy vélik, hogy a választók éppen ezt várják el tőlük, a választók pedig – többé-kevésbé szabad választásokon – sorozatosan támogatták ezt a politikát.

Önsorsrontani nemcsak egyénileg, hanem kollektíven is lehet.

III.
A lokális tradíció ereje

1. A miskolci gettó-ügy a rendszerváltás hajnalán

Több mint huszonöt évvel ezelőtt, 1989. február 2-án alakult meg Miskolcon a Gettóellenes Bizottság. Mint akkor írtam, ennek jelentőségét az adta, hogy „Magyarország, s legjobb tudomásunk szerint Kelet-Európa történetében is először fordult akkor elő, hogy bajban levő cigányok nem a »jó király«, a »jóságos kormány« vagy a »felvilágosult pártbürokraták« segítségét kérték, hanem a bajban sikerült megszervezniük saját magukat." Azóta ezt a napot tekintik a roma önszerveződés és a roma polgárjogi mozgalom kezdetének.

Talán van még, aki emlékszik rá, az ügy előzménye akkor az volt, hogy a rendszerváltástól és a gazdasági és válság előszelétől megrettent helyi politikusok egy csoportja – Miskolcról elszármazott, nagyhatalmú társaik támogatását is maguk mögött tudva – elhatározta, hogy megtisztítja Miskolc belvárosát és az Avasi lakótelepet a „deviáns cigány családoktól". Mindmáig rejtély, hogy pontosan hány családot és milyen kritériumok alapján minősítettek deviánsnak. Mint ahogyan azt sem lehetett pontosan tudni, hogy miért gondolták azt, hogy a „cigánybűnözés" feltétlenül csökkenni fog attól, ha nagyszámú, deviánsnak

tartott, de mindenesetre szegény, alacsonyan iskolázott és akkor már elég magas arányban munkanélküli családot, akaratuk ellenére összezárnak egy, a város szélén, közlekedéstől, iskolától, bevásárlási lehetőségtől távol felépíteni szándékozott, „csökkentett komfortfokozatú" telepen.

A Sajó-parti telep terve nemcsak a város, hanem az egész ország közvéleményét erősen megosztotta. Hívei hol arra hivatkoztak, hogy milyen szép lakókörnyezet is létesülne ott, hiszen még tűzrakó helyet is terveztek a telep közepére, ahol a cigányok szabadon énekelhetnék énekeiket, járhatnák táncaikat. Ellenfelei azzal érveltek, hogy mégoly szépnek mondott környezetbe sem lehet akarata ellenére kizsuppolni senkit sem, hogy az összezártság nem csökkenti, hanem növeli azokat a problémákat, amiket a város vezetői megoldani szándékoznak, és hogy a telep rengeteg pénzbe, négyzetméterenként körülbelül annyiba kerülne, amennyiért akkor Budapesten, a Rózsadombon lehetett lakást vásárolni.

Az egyre eszkalálódó konfliktus során a város többször is igen éles etnikai összeütközés határáig jutott el, és csak a romák és vezetőik józansága, no meg egy nagy adag szerencse révén sikerült a legrosszabbat elkerülni. A konfliktus heteiben rengeteget változott a világ, és rengeteget számított az is, hogy a rendszerváltás hajnalán sokan úgy gondolták, hogy az alakulófélben levő új világban nincs helye olyasminek, amit a város vezetői akkor elterveztek.

A miskolci gettó-ügy akkor végül is úgy oldódott meg 1989. március 2-án, pontosan egy hónappal a gettóterv elfogadása után, hogy kitervelői egy idő után kényelmetlenné váltak pesti pártfogóik számá-

ra. „Hírnök jött, s pihegve szólt", aminek hatására ugyanazok a tanácstagok, akik korábban megszavazták a tervet, saját határozatuk ellen szavaztak. Ezután csaknem húsz évig semmilyen komolyabb etnikai konfliktus nem volt Miskolcon, pedig a munkanélküliség és a szegénység csak ezután kezdett igazán növekedni. Az sem valószínű, hogy a „miskolci deviáns cigányok" hirtelen „megjavultak" volna, miként azt sem hisszük, hogy a „rasszista miskolciak" körében ripsz-ropsz visszaesett volna az előítéletesség mértéke.

2. Az etnikai konfliktusok gyakorisága és intenzitása

Milyen tanulságok vonhatók le mindebből a pontosan húsz évvel később kirobbant újabb miskolci konfliktus, és általában az etnikai konfliktusok gyakoriságának és intenzitásának alakulásával kapcsolatban? Ezek magyarázatára alapvetően két különböző típusú érvrendszer ismeretes:

- A gazdasági jellegű érvelés szerint a társadalmi egyenlőtlenségek és az etnikai jellegű konfliktusok kiéleződését a gazdasági helyzet romlása eredményezi.
- A szociálpszichológiai jellegű érvelés szerint az etnikai konfliktusok és azok kiéleződése is a népesség előítéletes beállítottságával magyarázható. Azokban az időszakokban és azokban a térségekben gyakoribbak az ilyen típusú konfliktusok, ahol és amikor erősebbek az egyes etnikai csoportokkal szembeni előítéletek.

Véleményem szerint az etnikai konfliktusok gyakoriságának és intenzitásának magyarázatára önmagában egyik fenti hipotézis sem alkalmas, és azok kombinálásával is inkább csak a szükséges, de nem elégséges feltételeket tudjuk megragadni. Ha ugyanis önmagában a gazdasági helyzet romlásával lenne magyarázható az ilyen konfliktusok elszaporodása, illetve elmélyülése, akkor a gazdasági helyzet roszszabbodásával párhuzamosan, vagy legalábbis azt valamekkora késéssel követve, egyre intenzívebbé kellene válniuk a konfliktusoknak, majd a gazdasági fellendülés hatására, legalábbis egy idő után, mérséklődnie kellene azok gyakoriságának és élességének.

Mindezt az adatok a legkevésbé sem igazolják, mint ahogyan azt sem, hogy – ami szintén ebből a hipotézisből következne – az etnikai konfliktusok gyakorisága és erőssége a szegényebb vagy a válság által inkább sújtott térségekben lenne gyakoribb. Míg az első hipotézisnek megfelelően az előfordulási és intenzitási trendeknek előbb határozottan felfelé ívelő, majd egyértelműen hanyatló tendenciát kellene mutatniuk, Miskolcon, Ózdon vagy Kazincbarcikán állandóak lennének a konfliktusok, Székesfehérvár vagy Veszprém körzetében viszont soha sem éleződnének ki, a második hipotézis akkor lenne igazolható, ha a gyakoriságok és intenzitások közel állandó szinten ingadoznának, hiszen az ilyen típusú előítéletes beállítottságok meglehetősen szilárdak, és csak nagyon lassan változnak. Úgy tűnik azonban, hogy az etnikai konfliktusok gyakoriságát ábrázoló görbe sem viszonylag hosszú ideig emelkedő, majd csökkenő, sem viszonylag állandó szin-

ten ingadozó alakot nem mutat. Inkább szabálytalan időközökben, szabálytalan intenzitású nagy megugrások, majd jelentős és hirtelen visszaesések tendenciája rajzolódik ki.

Lényegében ugyanez a trend mutatkozik akkor is, ha megkíséreljük az elmúlt évek legjelentősebb cigányellenes atrocitásainak történetét nyomon követni. Az első, mindenképpen említést érdemlő jellegzetesség az, hogy ezek a nagyon különböző helyen és időben, különböző ügyek körül kibontakozott konfliktusok egymáshoz meglehetősen hasonlatos forgatókönyvet követnek. A konfliktus csaknem mindig arra a hatalmas és egyre mélyülő szakadékra vezethető vissza, ami az Európához való felzárkózásra többé-kevésbé jó eséllyel törekvő többség és az egyre inkább a harmadik világ szegényeinek színvonalára süllyedő cigány kisebbség helyzete között húzódik. Ha ennyire eltérő helyzetű és lehetőségű csoportok élnek egymás közvetlen közelében, az életmódok és viselkedések hatalmas különbsége szinte szükségszerűvé teszi az elkülönülésre és elkülönítésre irányuló törekvéseket. Ez az „objektív helyzet" azonban inkább csak az előítéletek megmerevedését, sajnálkozással vegyes lenézést, a tér- és társadalomszerkezeti választóvonalak élesedését eredményezi.

Ahhoz, hogy az előítéletes gondolkodásból agresszív előítéletes cselekedet legyen, általában az kell, hogy a helyi politikai elit vagy annak valamelyik befolyásos csoportja – általában valamiféle országos szintű támogatást is élvezve – politikai programként tudja megfogalmazni a valóban katasztrofális gazdasági helyzetből és a valóban jelen lévő előítéletes

szociálpszichológiai környezetből „egyedül következő" megoldást. Ezen általában valamilyen, a „cigányoknak", vagy legalább a meglehetősen önkényesen definiált „rossz cigányoknak" a település perifériájára való kiszorítására, vagy – újabban egyre gyakrabban – a településről való elűzésére irányuló terv értendő. Ezután általában egyre inkább erősödik a konfliktus intenzitása. Tovább élezi a helyzetet a helyi és országos média megjelenése, gyakran jó szándékú, de túlnyomórészt bámulatosan tájékozatlan hozzáállása, szenzációhajhász, a „közönség" feltételezett rasszista beállítottságát kiszolgálni kívánó törekvése, hogy a nyíltan rasszista média szerepéről ne is beszéljünk. A konfliktus eszkalálódásának további szakaszát jelenti a jogvédő szervezetek megjelenése, mert szinte teljesen függetlenül azok szándékától és taktikájától, a helyi elit azonnal hevesen támadni kezdi őket, arra hivatkozva, hogy ez miskolci, székesfehérvári, tiszavasvári stb. „belügy, amibe a „Pestről jött" jogvédőknek nem lehet beleszólásuk. A helyi többségi vezetőket ebben általában támogatják a cigányoknak a többségi társadalom által kijelölt helyi megbízottai, a különböző rendű és rangú „cigányvajdák" is, akik a maguk részéről alázatosan megköszönik, hogy polgármesterük milyen szép gettót, konténertelepet vagy iskolát akar építeni a cigányok számára, és elítélik azokat, akik meg kívánják akadályozni ezeket a remek terveket.

Az ismertté váló atrocitások számának hirtelen megugrásai, majd ugyanilyen hirtelen visszaesései tehát nagyon fontos összefüggést jeleznek: mindenekelőtt azt, hogy az elmélyülő társadalmi egyenlőtlenségek és az előítéletes társadalmi környezet az

etnikai jellegű konfliktusok kialakulásának csak szükséges, de nem elégséges előfeltételeit jelentik. A konfliktusok kirobbanásában, illetve feloldásában hatalmas felelősség terheli a helyi és országos politikai eliteket, amelyek pillanatnyi érdekeiknek megfelelően adnak olyan jelzéseket, amelyekkel élezhetik vagy tompíthatják az etnikai konfrontáció élességét.

3. Újabb miskolci gettó-ügy a „fülkeforradalom" előtt

2009 elején ismét súlyos válság és súlyos etnikai konfliktus bontakozott ki Miskolcon. A húsz évvel azelőttihez hasonló helyzet alakult ki abban a vonatkozásban is, hogy ismét megindult a nagy politikai helyezkedés: a helyi rendőri, önkormányzati és pártvezetők ezúttal a „több mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltásra" vagy talán még annál is többre készültek.

A konfliktus előszelei már legalább egy évvel korábban érezhetőek voltak; egyre gyakrabban érkezett az egyre fenyegetőbb elképzelések és megoldások híre a városból és a megyéből. A szociális segély folyósításának közmunka végzéséhez való kötése, a miskolci városőrség létrehozása, a Magyar Gárda és a Goj motorosok demonstrációi, a cigányok házai elleni Molotov-koktélos támadások, az embervadászatok rendszeressé válása, a miskolci rendőrkapitány „egyetlen szerencsétlen mondata" (ami, illetve amelyek több mint fél éven keresztül rendszeresen, igen változatos és hosszú eszmefuttatások formájában

hangzottak el), polgármesterek és helyi politikusok részvétele a gárdademonstrációkon, egyes helyi és országos vezetők megkülönböztetett figyelme a monoki polgármester cigányellenes zagyvaságai iránt, és mindezek betetőzéseként: a miskolci politikai elit – pártállásra való tekintet nélkül – vett részt egy előre tudhatóan nyíltan rasszista szimbólumokkal, szónoklatokkal és szervezetekkel terhes tüntetésen.

A miskolci Gettóellenes Bizottságból alakult Roma Polgárjogi Alapítvány a kialakult helyzet tisztázása érdekében tényfeltáró bizottságot küldött Miskolcra. A bizottság áttekintette az üggyel kapcsolatban elérhető statisztikákat és egyéb dokumentumokat, valamint a város vezetőinek az utóbbi hónapokban tett nyilatkozatait. Ezen túlmenően munkája elsősorban az érintett roma és nem roma lakosság helyzetének és véleményének megismerésére irányult.

Mindezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy – a város vezetői által említett adatokat is beszámítva – semmi jel sem mutat arra, hogy indokolt lenne az a hiszterizált, a miskolci roma és nem roma szegények elleni szélsőséges indulatok gerjesztésére alkalmas hangulatkeltés, ami az utóbbi időszakban nagymértékben felerősödött a városban. Az elmélyülő szociális krízis ellenére az azzal kapcsolatba hozható bűnesetek száma nem ugrott meg Miskolcon, a nyilatkozatokban gyakran emlegetett avasi lakótelepen pedig még valamelyest javult is a helyzet ebben a vonatkozásban. Az utcai rablásokat, lakástámogatásokkal kapcsolatos visszaéléseket elkövetők száma más, hasonló helyzetű településen megfigyelhetőnél számottevően nem magasabb, a probléma

hagyományos bűnüldözési módszerekkel kezelhető és kezelendő.

Ugyanakkor azt is megállapították, hogy a városban igen súlyos, pusztán rendőri módszerekkel nem kezelhető szociális problémák vannak. Miskolc egyes városrészeiben, mindenekelőtt a szegény és cigány népességet a legmagasabb arányban koncentráló telepeken, illetve azok máig megmaradt részein (pl: Szondi és József Attila telep, Békeszálló, Bábonyibérc, Számozott utcák), valamint az újonnan létrejövő „vadtelepeken" (pl: lyukóvölgyi üdülőtelkek) – nem utolsósorban a város vezetői által az utóbbi évtizedekben követett szakszerűtlen és hanyag tevékenység következtében – igen súlyos válsághelyzet alakult ki. Az elmélyülő szociális problémák, különösen akkor, ha azokat hisztéria és gyűlölet keltésére alkalmas, felelőtlen megnyilatkozásokkal igyekeznek „kezelni", könnyen olyan vagy ahhoz hasonló helyzetbe csaphatnak át, amellyel apokaliptikus képet festő, hamis helyzetértékeléseikben a város „felelős vezetői" gyakran riogatnak. Húsz évvel ezelőtt, az akkori válság kezdetén, pontosan ilyen nyilatkozatok, pontosan ilyen cigányellenes hangulatkeltés folyt Miskolcon, és akkor sem az egymással a cigányellenességen kívül semmi másban egyetérteni nem képes helyi vezetőkön múlott, hogy a város elkerülte a súlyos etnikai jellegű összetűzések kialakulását.

Rámutattak annak a veszélyére, hogy újra különböző ellenőrizhetetlen rémhírek terjednek arról, hogy Miskolc vezetői a város *szélén felépítendő gettóba készülnek kitelepíteni a „deviáns családokat"*. Rámutattak annak a veszélyére is, hogy – az őrző-védő cégek mindenhol jelen levő fegyveres emberein kívül – már

öt paramilitáris alakulat: a rendőrség mellett a készenléti rendőrség, a városőrség, a polgárőrség és a „gárda" emberei voltak jelen Miskolcon, és vettek részt olyan demonstráción, amelyet a város helyi és országos politikusainak jelentős része is megtisztelt részvételével.

4. Önsorsrontó cselekedetek egymást erősítő láncolata

Egy ország nem mondhat le népességének arról a csaknem egytizedéről, akik – roma és nem roma magyar állampolgárok – a rendszerváltás után hullottak ki a magyar társadalomból. Egy ország nem adhatja fel területének egytizednél is nagyobb részét – ugyanis lényegében ez történik a gettósodó városrészek, fokozatosan etnikai gettókká váló aprófalvak, sőt egész gettósodó térségek esetében, amelyekből Miskolcon és Borsod megyében az átlagosnál is jóval több van. Egyetlen megye, egyetlen város sem tudja úgy tartósan megoldani a saját problémáit, hogy kirekeszti a legnyomorultabbakat, és szerencsétlen helyzetükért megbélyegzi őket. A kiszorítottak egy része ugyanis visszatér: ha megkérdezzük az avasi lakótelep kukáiban kenyér után kutakodókat, a vadtelepek kalyibáiban fagyoskodókat, az utcai rablások elkövetőt, jelentős részük éppen a gettósodó városrészekből és aprófalvakból jön. Onnan, ahova az elmúlt évtizedekben rengeteg szerencsétlen páriát szorítottak ki a városokból és a szerencsésebb helyzetű falvakból.

A derék borsodiak, és persze mi, Európához felzárkózni törekvő többi magyarok is, sok-sok éve úgy „oldjuk meg" ezt a problémát, hogy sokszorosára növeljük azt. Ennek pedig, nekünk aztán igazán tudnunk kellene a történelemből, nem lehet jó vége! Ha egy hátrányos helyzetű kisebbség – ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy jogosan vagy jogtalanul – úgy érzi, hogy a rendőrség, az önkormányzat, az állam nem védi meg őt, elkezdi megvédeni saját magát. Ha a többségi társadalom – jogosan vagy jogtalanul – úgy érzi, hogy intézményei nem védik őt meg a „deviáns kisebbségtől", elkezdi megvédeni saját magát.

Ilyen helyzetekben szokott elszabadulni az erőszak és viszonterőszak egymást egyre erősítő ördögi köre, mint azt legutóbb a Balkánon láthattuk. Elég sok embernek kell meghalnia, amíg megérkeznek a nemzetközi békefenntartók, akik szétválasztják az egymással szembenálló feleket. Addigra, nemzetközi támogatást is maga mögött tudva, szeparatista mozgalmak szerveződnek, amitől a konfliktus csak tovább élesődik. Végül az történik, amire magyarok, jugoszlávok, szerbek közül csak nagyon kevesen mernek gondolni: az országrész, mondjuk Csereháti Autonóm Cigányterület néven – aminek ötlete bizonyos borsodi körökben már több mint húsz éve időről-időre úgyis felmerül – leválik az anyaországról.

Most ennek a folyamatnak legalább a közepénél tartunk. A fiatal és igen törékeny magyar demokrácia nagy próbája, hogy képes lesz-e megállítani az önsorsrontó cselekedeteknek ezt az egymást erősítő láncolatát.

5. A lokális tradíció

Talán már nem meglepő, hogy 2013-ban, az önkormányzati választások előtt újabb gettó-ügy alakult ki Miskolcon. Az események eddig többé-kevésbé a korábban már leírt forgatókönyv szerint alakultak.

Két lényeges különbséget azonban mégis érdemes megemlíteni. Az egyik az, hogy 2014-re már odáig fajultak az események, hogy a miskolci hatóságok már semmilyen telepet vagy gettót sem akartak a kiköltöztetett romáknak építeni, hanem valamekkora, tisztázatlan összegű, de miskolci ház- vagy lakásvásárlásra semmiképpen sem elégséges összeggel kívánják őket kárpótolni, ami csak azt eredményezheti, hogy a kilakoltatott családok zöme arra kényszerül, hogy elköltözzön a városból, és valamelyik Miskolc környéki gettósodó településen húzza meg magát.

A másik lényeges különbség pedig az volt, hogy a „baloldal" közös polgármester-jelöltként, a már említett Pásztor Albertet, a rasszista kijelentéseiről korábban elhíresült városi rendőrkapitányt látta célszerűnek elindítani. Ettől még a helyi „baloldal" csúnyán elvesztette a választást, de legalább még a megmaradt erkölcsi tőkéjét is sikerült tovább rombolnia.

Ebben a könyvben idáig amellett érveltem, hogy a kollektív habitus nemcsak társadalmi osztály mentén konstruálódik, hanem nemzeti habitusról, mint történelmi produktumról, egyben fontos történelemformáló erőről is érdemes beszélni. Ebben a fejezetben a lokális tradíció kollektív viselkedéseket befolyásoló erejével foglalkozom.

Eredeti szándékom szerint csak a miskolci cigányellenes atrocitások történetéről akartam írni, de aztán kezembe került Benedek István Gábor remek könyve *(Benedek, 2012)* és Bächer Ivánnak a Népszabadságból kicenzúrázott, interneten terjedő írása *(Bächer, 2013)*. Az alábbiakban Bächer gondolatébresztő írásából idézek:

Benedek István Gábor könyvéből *„kiviláglik, hogy a 2009-es események egy lokális hagyományba illeszkednek".*

A város lakosságának a két háború között épp úgy körülbelül 13-15%-a volt zsidó, mint ahogy ma cigány. A zsidóság kilencven százalékát 1944-ben sikeresen elpusztították. A helyi potentátok, a polgármester és a főispán különösen kitűnt kegyetlenségével. Miskolci csőcselék sem tétlenkedett, nem várt semmiféle német segedelemre: ezrével rabolta ki egykori polgártársait és szomszédjait, s több tömeggyilkosság, vérengzés történt a városban és a környéken is.

De 1945 után még mindig maradtak annyian, hogy egy kiadós pogromra elegen legyenek.

1946 nyarán rémhírek és vérvád felemlegetése nyomán felhevült és bányászkalapácsra kapott munkás- és asszonytömeg, a rendőrség, a szovjet katonaság, a helyi és a pesti kommunisták – Rákosi, Rajk László és Péter Gábor – cinkos asszisztálása mellett egy zsidó származású malomtulajdonost, egy rendőr főhadnagyot állati kegyetlenséggel meglincselt, harmadik társukat pedig nyomorékká vert.

Az egyik főszereplő, bizonyos Páricsi volt nyilas, majd partizán, majd politikai rendőr a nyolcvanas évek végéig, tehát majdnem a rendszerváltásig magas rangú határőrtisztként szolgálta a népi demokráciát.

Az elfogott gyilkosokat tárgyalás nélkül szabadon engedték, a történtekről pedig nem esett szó tizenkét éven át.

De a miskolciak nem felejtettek.

1956. október 26-án egy, a tömeget csillapítani akaró rendőr alezredest koncolt fel a tömeg, ugyanazon helyen és ugyanúgy, és ugyanazért – vélt vagy valós zsidósága miatt – mint tíz évvel azelőtt a főhadnagyot. A gyilkosságot még több további követte, mindig antiszemita jelszavak skandálásának kíséretében.

Itt és ekkor ugyan esett megtorlás, de az antiszemita gyilkosok egyazon elbánás alá kerültek a reformkommunistákkal, lázadó diákokkal, munkástanácsi vezetőkkel. El lett mismásolva a pogrom-vonal.

Aztán a hallgatás évtizedei jöttek. Nem esett szó sem 1944-ről, sem 46-ról, sem 56-ról többet.

És nem esett szó 2009-ben sem. Amikor csak a zsidókat kellett a cigányokkal behelyettesíteni. De épp úgy megjelent a gyáva és elvtelen baloldal, a fölheccelt tömeg, és az ordas eszmék vezette szervezett erő – igaz, ölésre nem került sor. Itt...”

Bächernek valószínűleg igaza volt: a miskolci gettóügyek, a város „cigánytalanítása” ötletének időről-időre, kísértetiesen hasonló formában való felmerülése lokális tradícióba illeszkedő eseménysor részei.

Tegyük rögtön hozzá: Miskolc – mint erről korábban már írtam ebben a könyvben is – a rendszerváltás után valóban nagy veszteségeket szenvedett el, katasztrofálisan megnőtt a munkanélküliség és a szegénység. Hasonló jelenségek azonban máshol, például az egész észak-magyarországi vagy Pécs környéki iparvidéken is lejátszódtak, de – a legutóbbi ózdi fejleményektől eltekintve – máshol mégsem merült fel komoly formában, többször is az a „remek ötlet”, hogy „valahogy” megszabaduljanak a város tekintélyes részét kitevő cigánynak tekintett népességtől.

Mint ahogyan az sem, hogy a baloldal, közös jelöltként egy közismerten rendpárti és cigányellenes volt rendőrkapitányt indítson polgármester-jelöltként. Akinek egyetlen komolyan vehető érve sem volt az ellen, hogy már a választások előtt megkezdték és azóta is folytatják a miskolci cigány családok megfélemlítését, kilakoltatását és házaik lebontását.

Nehéz lenne túlértékelni a lokális tradíció kollektív habitust befolyásoló szerepét!

IV.
„Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra"

Az államszocializmusból kivezető út nehezebb és hosszabb, mint ahogyan azt a térség polgárai gondolták. Az elmúlt csaknem negyed évszázad se gazdasági, se politikai vonatkozásban nem írható le lineáris progresszióként. A térség nyugati felének országai (Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Magyarország, Horvátország és a balti államok) minden nehézség és visszaesés ellenére a nyugatias, liberális eszmék jegyében kezdtek megszerveződni. Ezzel szemben az ezektől keletre fekvő országok (Románia, Bulgária, még inkább Szerbia, Oroszország, Ukrajna és Belorusszia) inkább a neopatrimoniális ortodoxiára jellemző gazdaság- és társadalomszervezési modell jegyeit mutatják.

Számos jel utal arra, hogy nálunk pályamódosítás történt: a posztkommunista fejlődés első évtizede után hazánkban nemcsak fokozódtak a nehézségek, mint a régió legtöbb országában, hanem a „hideg polgárháború" évtizedében, majd a 2010 utáni „gazdasági szabadságharc" éveiben Magyarországon radikális modellváltás ment végbe.

A tulajdonviszonyok elbizonytalanítása és újrarendezése, a politikai ellenfelekkel szemben alkalmazott leszámolások beindítása, a stabil politikai klientúra kialakítására tett erőteljes kísérletek, a sajtószabadság

megnyirbálása, a választójogi törvények megváltoztatása és a sor még sokáig folytatható, mind ebbe az irányba mutató törekvések. A modellváltás az ország gazdasági teljesítményére is komoly hatással volt: annak ellenére, hogy a közép-európai térség országai szintén gazdasági problémákkal küzdenek, a legtöbb releváns gazdasági mutató mentén mégis romlott Magyarországnak az ezekhez az országokhoz viszonyított relatív pozíciója.

A legutóbbi években veszélyes irányt vettek a társadalomszerkezeti átalakulások is. Felgyorsult a középosztály számottevő részének leszakadása, 4 millióra tehető a létminimum alatt élők tömege, és 1,5 millióhoz közel jár a harmadik világ páriáinak szintjén élő, tartósan leszakadt népesség száma. Mindezzel a korábbinál is távolabb kerültünk a Nyugat-Európára jellemző társadalomszerkezettől.

Hangsúlyozni szeretném, hogy ezeknek a jellegzetességeknek egyike-másika korábban is előfordult, és esetleg más országokban is megtalálható, de konzekvens rendszerré csak mára, csak Magyarországon és döntően a jelenlegi kormány működése alatt állt össze.

Arra azért egyszer mégis csak választ kellene találni, hogy mivel magyarázható az, hogy történelmileg rövid időszak alatt hazánk „a piaci reformok éllovasából", szabadsága és életszínvonala miatt irigyelt országból, délibábos, „unortodox" megoldásokkal kísérletezgető, Kelet felé kacsingató, egyre inkább lemaradó országgá vált. Mindez, véleményem szerint, nem magyarázható meg a szisztematikus önpusztításon és önsorsrontáson alapuló nemzeti habitus és az ezeket a rossz történelmi beidegződéseket

meglovagoló hamis szabadságharcos politika megértése nélkül.

A lezajlott gazdasági-társadalmi irányváltás csak igen nehezen, nagy áldozatok árán korrigálható. Nem kívánok jóslásokba bocsátkozni, ezért csak annyit jegyzek meg, hogy a fent említett intézkedések logikus következménye könnyen az Európai Unió perifériájára való sodródás vagy akár az Unióból való kikerülés lehet.

A rossz történelmi beidegződések megváltoztatása nagyon nehéz, de nem lehetetlen feladat. Enélkül viszont mindenféle gyökeres fordulat elképzelhetetlen.

A közeljövő politikai küzdelmeinek tétje nem kevesebb, mint az, hogy mikor indul meg Komp-ország újra Európa felé.

Összegzés

Könyvem elején abból indultam ki, hogy Magyarország az öngyilkosságok gyakoriságát tekintve legalább másfél évtizede világelső, vagy ahhoz közeli pozíciót foglal el. Kevésbé ismert, hogy ez – ha nem is ilyen egyértelműen – nemcsak az öngyilkosságokra, hanem mindenféle önpusztítással kapcsolatba hozható jelenségre – a gazdaság fejlettségéhez képest alacsony várható életkorra, a születések alacsony számára, a mértéktelen alkoholfogyasztással, helytelen táplálkozással, stresszes állapottal, orvosi kezeléssel elkerülhető betegségekkel összefüggő halálokokra, az abortuszok és a válások magas arányára stb. – is igaz. A tartósan rossz helyzetet időnként javuló periódusok váltják fel, de az alaptendencián, tehát azon, hogy Magyarországnak két világháborún, területe és népessége jelentős részének elvesztésén és legalább hét rendszerváltáson átívelő időszakon keresztül is sikerült megőriznie ezt a kétes dicsőségű pozíciót, nem sokat változtat. Ez a könyv arra vállalkozik, hogy a különböző nemzetkarakterológiai érveléseket, szellemes metaforákat és bon-mot-kat meghaladó, tudományos igényű magyarázattal szolgáljon ezzel a társadalmi ténnyel kapcsolatban.

Az epidemiológiai adatok elemzésekor Dr. Józan Péter kiváló könyvére támaszkodtam. Józan a magyarországi adatok alakulására koncentrál, a nemzet-

közi összehasonlítások terén a hazánkhoz leghasonlóbb utat bejárt Ausztria, Csehország és Lengyelország adatai összehasonlítására vállalkozik, és ezeket az adatokat a legfejlettebb jóléti rendszerrel jellemezhető Svédország, valamint a bővítés előtti Európai Unió 15 országának átlagadataival veti össze.

A legutóbbi ötven évre koncentráló elemzéseit Józan úgy összegzi, hogy 1966-ig a magyar népesség mortalitása hasonló volt a hozzánk leghasonlóbb utat bejárt négy ország populációjának mortalitásához, 1993-ra azonban csaknem minden mutató mentén hazánk halálozási viszonyai voltak a legrosszabbak. Azután ugyan Magyarországon (is) jelentősen javultak a halálozási viszonyok, de a halálozási arányok a vizsgált négy ország közül még 2005-ben is hazánkban voltak a legmagasabbak. Sőt, a daganatos és a tüdőrák-halandóság nemcsak Európában, de az egész világon Magyarországon volt a leggyakoribb. Az erőszakos cselekmények okozta elhalálozások és a halállal végződő öngyilkosságok aránya csak néhány szovjet utódállamban volt magasabb, mint nálunk.

Józan magyar epidemiológiai paradoxonról ír, arról, hogy az adatok alakulása ellentmond annak a bevettnek számító tételnek, hogy a romló életfeltételek rontják, a javuló életkörülmények pedig javítják az életkilátásokat, mert a magyarországi krónikus kvalifikált epidemiológiai válság éppen 1967–1993 között, tehát akkor következett be, amikor nagymértékben javultak az életkörülmények és a diktatúra felpuhult. Mindez azonban nemcsak kelet-európai, illetve rendszerspecifikus, hanem nagymértékben magyar sajátosságnak tekinthető, hiszen a többi szatellitországban is sokat romlottak a halálozási vi-

szonyok, de nem alakult ki a várható élettartam csökkenését eredményező válság, míg a felbomlott Szovjetunió utódállamaiban a válság sokkal súlyosabb és általános volt, nem csak az önpusztítással összefüggésbe hozható halálokokra, hanem a mortalitási arányokat meghatározó halálokok összességére is kiterjedt.

A magyarországi epidemiológiai válság kvalifikált jellegét bizonyítja Józan szerint az is, hogy nálunk a visszaesés szinte kizárólag a felnőtt férfi népességet érintette, és döntően a daganatos, a kardiovaszkuláris és a májcirrózis-halandóság nagymértékű emelkedésének következménye volt. Ezzel szemben a Szovjetunió utódállamai esetében a rendszerváltás és az ország szétesése következtében kialakult általános epidemiológiai válságról indokolt beszélnünk. A Magyarországgal nagyjából hasonló teljesítményt nyújtó Csehországban pedig mind a halálozási viszonyok javulásával, mind azok romlásával járó kilengések sokkal mérsékeltebbek voltak, mint nálunk.

A KSH adatai szerint Magyarországon 1983-ban követték el a legtöbb öngyilkosságot, 2007-re – döntően a pszichiátriai betegek, különösen a depressziósok kezelése terén világszerte elért jelentős előrelépés következtében – csaknem felére csökkent a regisztrált öngyilkosságok száma, ami azóta lényegében stagnáló tendenciát mutat. Ennek ellenére hazánk az öngyilkosságok arányát tekintve még mindig a világ élmezőnyében foglal helyet.

Az epidemiológiai adatok tehát az önpusztító, önsorsrontó devianciák meglehetősen magas magyarországi gyakoriságának meglepő állandóságára utalnak. Ugyanezt mutatja a nemzetkarakterológiai

sztereotípiák meglehetős stabilitása is. Rezsimek, évtizedek, sőt évszázadok, jönnek és mennek, változik az ország területe, politikai orientációja, népességének szociális és etnikai összetétele, de – a nemzetkarakterológiai vélekedések megfogalmazóinak meglehetősen vegyes ideológiai beállítottságától szinte függetlenül – egy „lelkileg és fizikailag rest", „magányos", „egyedül küzdő", „kollektív neurózissal sújtott", „sírva vigadó", a „kivagyiság" és az „önfeladás" között vergődő, „eltorzult nemzeti alkatú", „mindent másra hárító", „mindig másra mutogató", „félázsiai népesség" által lakott, némi „Szent István-i mázzal leöntött pogány" „komp-ország" képe rajzolódik ki. Könnyű cáfolni a nemzetkarakterológiai érvelések és bonmot-k tudományos igazát, de megint csak ugyanoda lyukadunk ki: bámulatos stabilitásukat és konzisztenciájukat érdemes legalábbis megfontolandó társadalmi tényként kezelni.

Az öngyilkosságok és más deviánsnak tekintett társadalmi jelenségek magyarázatánál még ma is általában Durkheim remekművéhez, a 19. század végén írt *Az öngyilkosság*hoz szoktak visszanyúlni. Ez a vizsgált probléma szempontjából azért is indokolt, mert Durkheim elmélete elsősorban nem az öngyilkosságokról, hanem a társadalom működéséről és kohéziójáról, az öngyilkosságokat meghatározó társadalmi feltételekről szól. Durkheim arra törekedett, hogy körvonalazza a szociológiai vizsgálódás elsődleges tárgyát képező társadalmi meghatározottságokat, és különválassza azokat a különféle földrajzi, biológiai és egyéni determinációk rendszerétől.

Vizsgálódásaim során azonban számos tekintetben érdemesnek láttam eltérni *Az öngyilkosság* szerzője

által kialakított fogalmi kerettől. Durkheim tudatosan csak az egyes társadalmakra, társadalmi csoportokra jellemző öngyilkossági arányszámok mögötti szabályszerűségekkel foglalkozott, ezzel szemben én a legkülönfélébb önpusztító jelenségek arányszámai együttmozgásának szabályszerűségeit igyekeztem megérteni. Durkheim igen pontos, egyértelmű és meglehetősen szűk öngyilkosság-definícióval dolgozott, ezzel szemben én szisztematikus önpusztításról és önsorsrontásról beszéltem, amit egy olyan kontinuumként érdemes elképzelni, amelynek a nagy francia szociológus által definiált öngyilkosságok csak az egyik szélső esetét képezik. Durkheim a társadalmi egyensúly megbillenését mindig csak valami rövid, átmeneti és vészterhes állapotnak tekintette, ezzel szemben én egy igen hosszú történelmi időszakra kiterjedő, általános egyensúlytalansági állapotot szerettem volna megérteni. A Durkheim által kialakított öngyilkosságtípusban specifikált anómiafogalommal szemben én az anómia általános esetéről, az instabilitás általános és tartós állapotáról beszéltem, amit – abban az esetben, amikor a „tartós instabilitáshoz" még az igen erős és merev, illetve az igen gyenge és változékony integráció és szabályozottság közötti szélsőséges ingadozások is társulnak – „tartósan köztes helyzetnek" vagy „komp-szindrómának" neveztem.

Magyarország tartósan köztes helyzetének megértése különösen fontos a meglehetősen tartós, és a közép-kelet európaihoz képest is szélsőségesnek tekinthető, fatalista történelmi beidegződések és viselkedésmódok eredetének és fennmaradásának megértéséhez. Köztes helyzeten nemcsak az ország

földrajzi, Nyugat- és Kelet-, Észak- és Dél-Európa határán való elhelyezkedését értem, hanem hazánk vallási értelemben vett heterogenitását, különböző vallások és kultúrák, majd később a kommunista és a kapitalista világ határán való elhelyezkedését is. Lakói mindig ügyesen játszották ki – vagy vélték kijátszani – országuk megszállóit és azok helyi csatlósait. Nem csoda, hogy a köztes helyzet azután az értékek és normák tartós instabilitását és gyakori megingását eredményezte.

Egyfelől van tehát a „nemzetkarakterben" való, misztikus gondolkodás, ami a nemzeteket kortól és társadalmi meghatározottságtól független, „vérükben levő" jellemvonásokkal igyekszik felruházni. Másfelől van a „materialista felfogás", ami abból indul ki, hogy társadalmi csoportoknak, sőt népeknek nincsen karakterük, az, ami nemzeti alkatnak tűnik, abból adódik, hogy hasonló körülmények között az emberek hasonlóan gondolkoznak, a kiváltó tényezők pedig „szisztematikusan ismétlődnek".

Ebben az írásban amellett próbáltam érvelni, hogy nemzetkarakter bizonyosan nem létezik, vannak azonban időről-időre, szisztematikusan ismétlődő társadalmi szituációk, és az ezekre adott igen hasonló társadalmi válaszok. Az utóbbi pedig nem csekély mértékben azzal is magyarázható, hogy az ilyen válaszok kialakulásánál a berögződött történelmi minták jelentős szerepet játszanak. Ezeket a mintákat nemzeti habitusnak neveztem, és nem egyszerűen történelmi terméknek, hanem fontos történelemformáló tényezőnek fogtam fel. A körülmények szisztematikus ismétlődése ugyanis nem elhanyagolható mértékben a berögződött kollektív habitusok meg-

létének tulajdonítható. Bourdieu nyomán azt is mondhatjuk, hogy a történelmet, a történelmileg meghatározott sémáknak megfelelően a habitus – ami maga is egyfajta történelmi produktum – termeli. Hozzátenném azonban, hogy a kollektív habitus nem csak osztályalapon, hanem jelentős mértékben nemzeti alapon konstruálódik.

A nemzetkarakter abban a vonatkozásban is különbözik a nemzeti habitustól, hogy az előbbi hívei inkább annak állandóságára szoktak hivatkozni, ezzel szemben a kollektív habitus csak viszonylagos állandósággal rendelkezik, tehát bizonyos körülmények együttállása esetén meg is változhat.

További kérdés, hogy a Magyarországon megfigyelhető kollektív habitus, érzület, mentalitás, kulturális minta, viselkedési repertoár, beidegződési vagy szokásrendszer, amelyet én hajlamos vagyok egyfajta, weberi értelemben vett fordított protestáns etikának tekinteni, mennyire tekinthető nemzeti produktumnak. Az adatok azt a feltevést látszanak igazolni, hogy az önsorsrontó nemzeti habitus Kelet-Közép-Európában mindenhol erősen fejti ki hatását, de csak hazánkban vált korokon és rendszereken átívelő, történelemformáló tényezővé.

Az önsorsrontó nemzeti habitusnak igen fontos szerepe volt az 1990 utáni hazai történésekben is. Magyarországon a rendszerváltáskor szinte mindenki rövid és fájdalommentes átmenetre számított. Ez az optimizmus arra a tényre támaszkodott, hogy nálunk a piaci átalakulás már évtizedekkel korábban megkezdődött és sokkal tovább jutott, mint a többi volt államszocialista országban. A rendszerváltást követő igen súlyos gazdasági válság persze kijózaní-

tó volt, és a megmaradt illúziók is foszladozni kezdtek akkor, amikor a nyugati országoknak eszük ágában sem volt a tartozásainkat elengedni, majd amikor a NATO és az Európai Unió sorra vett fel tagjai közé olyan országokat, amelyekkel szemben mi behozhatatlan előnnyel véltünk rendelkezni.

Sokan úgy gondolják, hogy a rendszerváltás óta eltelt 25 év két, egymástól élesen különböző korszakra osztható; nagyjából az ezredfordulóig, kisebb kisiklásoktól eltekintve, rendben mentek a dolgok, és a bajok csak a 2002-es választási kampányhoz közeledve kezdtek elmélyülni. Ekkor ugyanis a két nagy párt olyan ígérgetési licitbe bonyolódott, amiről minden józan tényező már akkor tudta, hogy a kampány hevében tett ígéreteket lehetetlen lesz majd betartani. Ezt én nem azzal magyarázom, hogy a magyarországi pártok vagy politikusaik hazugabbak vagy megátalkodottabbak, mint ahogyan az más országokban megfigyelhető, hanem azzal, hogy a magyar választók pontosan ezt várják el tőlük, és nem azt büntetik, aki hazudik, hanem azt, aki nem hajlandó elég szép álmot ígérni nekik.

Úgy gondolom, hogy ez a nem csupán választási eszközként, hanem politikát vezérlő elvként alkalmazott, egy idő után teljesen önjáróvá vált, populista ígérgetéseken alapuló politizálás – már évtizedekkel a rendszerváltás előtt – a késő-kádári „magyar modell" egyik legfőbb jellemzője volt. A reformok egy, akkor még megváltozhatatlannak hitt rendszer megreformálására irányultak, amikor pedig összeomlott a rendszer, a korábban megkötött kompromisszumok jelentős része nemcsak feleslegesnek, hanem egyenesen károsnak bizonyult. Olyan intéz-

ményi megoldásoknak, amelyek demokratikus és piacgazdasági feltételek mellett a nyugati integráció komoly akadályaivá váltak. Sőt, mivel itt nemcsak intézményes megoldásokról, hanem az azokhoz kapcsolódó egyének és társadalmi csoportok érdekeiről, értékeiről és mentalitásáról is szó van, a „kádári vívmányokhoz" való ragaszkodás, illetve azok bal- és jobboldali populizmusok általi meglovagolása mára az ország európai felzárkózásának legfőbb akadályát képezi. Megváltoztatásuk pedig azért nem volt lehetséges, mert az ilyen törekvések rendre elbuktak a rendszer kedvezményezetteinek privilégiumaikhoz való görcsös ragaszkodásán. Azzal érveltem, hogy a kádári „közmegegyezés", majd az azon alapuló 1990-es „bársonyos rendszerváltás" nem a nyugatias típusú modern demokrácia és a szociális piacgazdaság felé jelentett átmenetet, hanem zsákutcás fejlődést eredményezett.

Ezzel magyarázható, hogy a piacorientált reformok bevezetésének terén élvezett több évtizedes előnyünk történelmileg igen rövid idő alatt elveszett, és a régió számos országa megelőzött, vagy legalábbis utolért bennünket. A magyarországi privatizáció ugyanis nem egyszerűen igazságtalan volt – mindenhol az volt, és el sem lehet nagyon képzelni „igazságos" kárpótlást, privatizációt és eredeti tőkefelhalmozást – hanem a fenntartható növekedés biztosítására alkalmatlan struktúrákat hozott létre.

Ez nemcsak a termelő ágazatokra, hanem a szociális ellátórendszerre is igaz. Az 1990-es évek elején elveszett a hazai munkahelyek egyharmada, és kihullott a társadalomból a népesség mintegy hét százaléka. Ez nem kis mértékben az erőltetett, gyorsított

ütemű privatizációval és azzal magyarázható, hogy a kormányzatok ezt az égető problémát inkább a passzív ellátások mértéktelen kiszélesítésével, mint aktív munkaerő-piaci programokkal igyekeztek kezelni. Ráadásul, a lakásprivatizáció során követett módszerek következtében, Európában nálunk a legalacsonyabb a bérlakásszektor aránya, és a fejlett világ országaival összevetve példátlanul csekély a szociális bérlakásállomány súlya. Ezzel az állam megfosztotta magát a szociális válságok kezelésének és a munkanélküliség csökkentésének egyik legfontosabb eszközétől.

A magyar társadalmi és gazdasági fejlődés zsákutcás voltát és önpusztító jellegét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az 1993 óta eltelt több mint két évtizedben egyetlen olyan év sem volt, amikor a munkahelyek száma számottevően meghaladta volna a posztkommunista válság 1993-as mélypontján mért számot, és hogy a társadalomból kihullottak aránya sem csökkent, hanem inkább emelkedett. Azóta viszont felnőtt a tartósan munkanélküliek és kirekesztettek második és harmadik generációja is.

Erősen megnőtt a gettósodó településrészeken és településeken élő cigány és nem cigány tartósan kirekesztett népesség aránya. Az önsorsrontás egyik igen szemléletes formája, hogy a magyar településrendszer polarizálódásának amúgy is igen fájdalmas folyamatát a több hullámban végrehajtott körzetesítési politikák nagymértékben felerősítették. A városokból és a kedvezőbb adottságú falvakból kiszoruló, alacsonyan kvalifikált, munkanélküli népesség a munkahelyekkel ellentétes irányba mozog: ahelyett, hogy a létrejövő munkahelyek felé mozdul-

na el, egyre inkább beszorul a zömében tartósan munkanélküliek által lakott városi és falusi etnikai gettókba. A magyarországi szociálpolitika pedig mintegy röghöz köti ezt a népességet, és különböző állami segélyektől, az utóbbi időben már egyre inkább a helyi önkormányzatok segélyt és közmunkát osztó kegyétől teszi függővé őket. Önző önsorsrontás a Magyarországon évtizedek óta folyó, a magasstátuszúaknak kedvező újraelosztási politika is, ami mára már nemcsak a magas jövedelműeknek bőkezűen nyújtott pénzbeni és természetbeni szociális juttatásokban, hanem az egyértelműen a gazdagoknak kedvező adórendszer kialakításában is megnyilvánul.

Rossz válaszokat adni nemcsak egyénileg, hanem kollektíven is lehet. Ilyen rossz válaszok újabb sorozatával fenyeget a magyarországi közélet radikalizálódása, paramilitáris alakulatok egész sorának a létrejötte, a pártstruktúra radikális jobbratolódása és a rasszista atrocitások rendszeressé válása is. Mindez a legrosszabb magyar történelmi reflexekre emlékeztet. Miként az is, hogy mára meglehetősen megromlott a kapcsolatunk a környező országokkal, sőt az Egyesült Államokkal is, és nemzetközi hírünk olyan rossz, amilyen már nagyon régen nem volt. Nem egyszerűen elhibázott politika ez, mert a magyar politikusok azt csinálják, amiről úgy vélik, hogy a választók éppen ezt várják el tőlük, a választók pedig a többé-kevésbé szabad választásokon sorozatosan támogatják ezt a politikát.

Idáig amellett érveltem, hogy a kollektív habitus nemcsak társadalmi osztály mentén konstruálódik, hanem a nemzeti habitusról mint történelmi produktumról és egyben fontos történelemformáló erőről

is érdemes beszélni. Emellett a könyv egyik fejezetében a lokális tradíció kollektív viselkedéseket befolyásoló erejével is foglalkoztam. Eredeti szándékom szerint csak a miskolci cigányellenes atrocitások történetéről akartam írni, és rámutattam, hogy a már a rendszerváltás előtt elkezdődött miskolci gettóügyek, a város „cigánytalanítása" ötletének időről-időre, kísértetiesen hasonló formában való felmerülése egy lokális tradícióba illeszkedő eseménysor részei. Aztán kiderült, hogy ezek az ügyek egy ennél is hosszabb lokális hagyomány részei. Szervesen illeszkednek abba az eseménysorba, amelyet a város zsidó lakosságának 1944-es deportálása és kifosztása, majd az 1946-os és az 1956-os zsidóellenes pogromok képeztek. A derék borsodiak, és persze mi, Európához felzárkózni törekvő többi magyarok is, időről-időre úgy „oldjuk meg" a„nemzetiségi problémát", hogy sokszorosára növeljük azt. Ez sajnos ma is így van. Pedig egy ország nem mondhat le népességének arról a csaknem egytizedéről, akik – roma és nem roma magyar állampolgárok – a rendszerváltás után hullottak ki a magyar társadalomból. Egy ország nem adhatja fel büntetlenül területének egytizedénél is nagyobb részét – pedig nálunk lényegében ez történik a gettósodó városrészek, gettósodó falvak, sőt egész gettósodó országrészek esetében. Egyetlen megye, egyetlen város vagy falu sem tudja oly módon tartósan megoldani a saját problémáit, hogy kirekeszti a legnyomorultabbakat, sőt szerencsétlen helyzetükért még meg is bélyegzi őket. Ennek – nekünk aztán igazán tudnunk kellene a történelemből – csak rossz vége lehet.

Az ezredfordulót követő „hideg polgárháború" évtizedében, majd a 2010 utáni „szabadságharc" évei-

ben Magyarországon radikális modellváltás ment végbe. Ez komoly hatással volt az ország gazdasági teljesítményére. Annak ellenére, hogy a térség országai szintén gazdasági problémákkal küzdenek, a legtöbb gazdasági mutató mentén romlott Magyarországnak ezekhez az országokhoz viszonyított relatív pozíciója. Veszélyes irányt vettek a társadalomszerkezeti átalakulások is. Felgyorsult a középosztály számottevő résznek leszakadása, növekedett a szegények száma, és fokozódott a szegénység mélysége. Mindezzel egyre távolabb kerültünk a nyugatias társadalomszerkezettől. Hazánk a piaci reformok éllovasából, szabadsága és életszínvonala miatt irigyelt országból, „unortodox" megoldásokkal kísérletezgető, Kelet felé kacsingató, lemaradó országgá vált. Mindez nehezen magyarázható meg a szisztematikus önpusztításon és önsorsrontáson alapuló nemzeti habitus és az azt meglovagoló, hamis szabadságharcos politika megértése nélkül.

A rossz történelmi beidegződések megváltoztatása nagyon nehéz, de nem lehetetlen feladat. Enélkül viszont mindenféle gyökeres fordulat elképzelhetetlen.

Könyvemben egy olyan jelenségegyüttest vettem vizsgálat alá, amelyről különböző korokban, különböző területen tevékenykedő, különböző világnézetű emberek nagyon sokat írtak és beszéltek, amelynek magyarázatával azonban, a misztikus nemzetkarakterológiai érvelések gyakran fajelméletbe hajló kinövéseit – nagyon helyesen – visszautasítva –, mindmáig adósak vagyunk. Kérem, tekintsék ezt a kis könyvet e hiány pótlására tett szerény kísérletnek.

Irodalomjegyzék

A WHO World Health Statistics Annual c. kiadványai.

Allport, Gordon W.: Az előítélet. Osiris, Budapest, 1999.

Bächer Iván: Miskolci hagyomány. 2013. (*http://www.fovarosi-hirhatar.hu/hir/miskolci-hagyomany-bacher-ivan-irasa*)

Benedek István Gábor: Miskolc, Zsidó utca '46. K. u. K. Kiadó, Budapest, 2012.

Bibó István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. Argumentum, Budapest, 2012.

Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről. Budapest, 1948.

Bordieu, P.: A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Budapest, 1978.

Bordieu, P.: A gyakorlati észjárás. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.

Bourdieu, P.: In Other Words. Essays to Reflexive Sociology. Stanford University Press, 1990.

Csepeli György: A kelet-európai kisállamok új nyomorúsága. Mozgó Világ, 2007. június.

Csepeli György: A magyar faj abszurditása. Mozgó Világ, 2015. 1. szám.

Dénes Iván Zoltán: Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával. Osiris, Budapest, 1999.

Durkheim, Émile: Az öngyilkosság. Osiris Kiadó, Budapest, [1897] 2003.
Erős Ferenc: Az identitás labirintusai. Osiris, Budapest, 2001.
Józan Péter: Válság és megújulás a második világháború utáni epidemiológiai fejlődésben Magyarországon. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest. 2008.
Ladányi János: Komp-ország az Európai Unióban. In: Egyenlőtlenségek, redisztribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok 1975–2010. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2010 (rövidítve: Népszabadság, 2009. szeptember 5.)
Spiró György: Két középkelet-európai mentalitás az államiság szempontjából. 2000, 2007, 6–7. szám.
Spiró György: Baj van, ha szükségtelenül is hazudnak. Miklós Gábor interjúja Spiró Györggyel. Népszabadság. 2012. január 15.
Spiró György: Friderikusz Sándor beszélgetése Spiró Györggyel az ATV-n. 2013. december 11.
Szalai Erzsébet: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar út. Népszabadság, 2009. január 28.
Vásárhelyi Mária: Csalóka emlékezet. A 20. század történelme a magyar közgondolkodásban. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony. 2007.

Ladányi János korábban megjelent könyvei:

Ladányi János–Csanádi Gábor: *Szelekció az általános iskolában.* Magvető Kiadó, Budapest, 1983 (356 oldal)

Csanádi Gábor–Ladányi János: *Budapest térbeni-társadalmi szerkezetének változásai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992 (160 oldal)

Ladányi János: *Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban.* Edukáció Kiadó, Budapest, 1994 (150 oldal)

Ladányi János–Szelényi Iván: *A kirekesztettség változó formái. Közép- és délkelet-európai romák történetei és összehasonlító szociológiai vizsgálata.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2004 (190 oldal)

Ladányi János: *Szociális és etnikai konfliktusok. Tanulmányok a piacgazdasági átmenet időszakából (1987–2005).* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2005 (504 oldal)

Gerő Zsuzsa–Csanádi Gábor–Ladányi János: *Mobilitási esélyek és a kisegítő iskola.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2006 (152 oldal)

Ladányi János–Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe.* Columbia University Press, New York, 2006 (233 oldal)

Ladányi János: *Lakóhelyi szegregáció Budapesten.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008 (190 oldal)

Ladányi János: *A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig.* MTA Történettudományi Intézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2009 (158 oldal)

Ladányi János: *Egyenlőtlenségek, redisztribúció, szociálpolitika. Válogatott tanulmányok (1975–2010).* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010 (894 oldal)

Ladányi János: *Leselejtezettek. A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában.* L'Harmattan. Budapest, 2012 (202 oldal)

Magyarország az öngyilkosságok gyakoriságát tekintve legalább másfél évszázada világelső vagy, ahhoz közeli pozíciót foglal el. Kevésbé ismert, hogy – ha nem is ilyen egyértelműen – ez nemcsak az öngyilkosságokra, hanem mindenféle önpusztítással kapcsolatba hozható jelenségre is igaz. A tartósan rossz helyzetet időnként javuló periódusok váltják fel, de az alaptendencián, tehát azon, hogy hazánknak két világháborún, területe és népessége jelentős részének elvesztésén és legalább hét rendszerváltáson átívelő időszakon keresztül is sikerült megőriznie ezt a kétes dicsőségű pozíciót, nem sokat változtat. Ez a könyv arra vállalkozik, hogy a különböző nemzetkarakterológiai érveléseket, szellemes metaforákat és bonmotkat meghaladó, tudományos igényű magyarázattal szolgáljon ezzel a társadalmi ténnyel kapcsolatban.

1900 Ft

ISBN 978-963-414-030-6

L'Harmattan